

Карпатський національний університет імені Василя Стефаника

Педагогічний факультет

Кафедра початкової освіти та освітніх інновацій

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття другого (магістерського) рівня вищої освіти

на тему:

РОЗВИТОК ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Виконала: здобувачка вищої освіти

ОПП «Початкова освіта», спеціальності

013 Початкова освіта, групи ПО-21мз

Григорчук Аліна Василівна

Науковий керівник **Коваль П.М.**,

доктор педагогічних наук, професор

Рецензент **Стинська В.В.**,

доктор педагогічних наук, професор

АНОТАЦІЯ

Григорчук А. В. Розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності. Рукопис. 2025.

Кваліфікаційна робота на здобуття другого (магістерського) освітнього рівня зі спеціальності 013 «Початкова освіта», Карпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ, 2025.

У роботі розглядається проблема розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи у контексті позаурочної діяльності. Висвітлено теоретичні підходи до формування пізнавальної активності, її структури, основних складових та рівнів прояву у учнів початкової школи. Особлива увага приділена інтегрованим методам навчання, проєктній та дослідницькій діяльності, які сприяють розвитку аналітичного, системного та критичного мислення, творчих здібностей, допитливості та самостійності учнів. Розглядаються різні види позаурочної діяльності, які дозволяють учням застосовувати знання у різних контекстах і стимулюють їхню активну участь у навчальному процесі. Проаналізовано ефективні методи організації позаурочної роботи, умови її успішного проведення та способи оцінювання рівня пізнавальної активності учнів.

У роботі підкреслюється значення позаурочної діяльності як простору для формування ключових компетентностей молодших школярів, розвитку їхніх умінь до самостійного навчання, творчої діяльності, здатності до самоосвіти та самовдосконалення. Результати дослідження можуть бути використані педагогами початкових класів, керівниками гуртків та позашкільних закладів для підвищення ефективності навчально-виховного процесу та створення умов для комплексного розвитку пізнавальної активності учнів.

Ключові слова: активність, пізнавальна активність, учні початкової школи, початкова школа, пізнавальний інтерес, позаурочна діяльність, активізація пізнавальної діяльності, когнітивний розвиток.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ	9
1.1. Пізнавальна активність як педагогічна категорія: зміст, структура та компоненти.....	9
1.2. Психолого-педагогічні умови формування пізнавальної активності в молодших школярів.....	24
1.3. Роль позаурочної діяльності у розвитку пізнавальної активності учнів.....	36
Висновки до розділу 1	45
Розділ 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ	47
2.1. Розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності.....	47
2.2. Результати педагогічного експерименту.....	60
Висновки до розділу 2	68
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	71
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність дослідження. Сучасна українська освіта спрямована на розвиток у школярів умінь самостійно здобувати нові знання, опановувати різні форми діяльності, проявляти готовність до самоосвіти та самовдосконалення, а також активно включатися у творчу діяльність. Ці завдання закріплені у ключових державних документах, що визначають напрямки розвитку освітнього процесу, зокрема у Законі України «Про освіту» (2017), Державному стандарті початкової освіти (2018) та Концепції Нової української школи (2016). У Державному стандарті початкової освіти особлива увага приділяється формуванню у молодших школярів здатності та готовності до саморозвитку, самоосвіти, мотивованості до навчання та цілеспрямованої пізнавальної діяльності. Таким чином, сучасна освітня політика безпосередньо пов'язана з активізацією пізнавальної активності учнів, адже саме вона виступає основою для формування самостійності, інтересу до знань і творчого підходу до навчання.

Також основна мета сучасної освіти полягає у формуванні здатності учнів самостійно розв'язувати різноманітні завдання та долати проблеми, що виникають у різних сферах життя. Ці принципи закріплені у Державному стандарті початкової освіти та Концепції Нової української школи (НУШ), де підкреслюється, що процес пізнання супроводжує людину протягом усього життя.

У зв'язку з цим особливого значення набуває формування пізнавальної активності учнів, розвиток їхньої готовності до навчання, а також набуття умінь ефективно здобувати нові знання. Суттєвою складовою є стимулювання інтересу до пізнання, активізація допитливості та самостійності у навчальній діяльності. У сучасних умовах постійних змін і невизначеності ці завдання стають ще більш актуальними, адже вони сприяють підготовці молодого покоління до адаптації у складному, динамічному світі, забезпечують здатність до критичного мислення, творчого підходу та усвідомленого прийняття рішень.

Актуальність проблеми розвитку пізнавальної активності обумовлена сучасними вимогами до формування цілісної пізнавальної діяльності учнів. У різні вікові періоди провідною є певна діяльність, яка безпосередньо впливає на психічний розвиток дитини та формування її інтелектуальних здібностей. Для молодшого шкільного віку такою провідною діяльністю є навчальна, що передбачає не лише засвоєння знань, а й розвиток пізнавальної активності.

Пізнавальна активність учнів є однією з ключових категорій педагогічної науки, яка відображає ступінь активності, самостійності та ініціативності учня у процесі здобуття знань і формування навичок. Вона визначається як спрямована діяльність дитини, орієнтована на активне пізнання навколишнього світу, засвоєння наукових понять, виявлення причинно-наслідкових зв'язків та розвиток мислення. Зміст пізнавальної активності охоплює сукупність знань, умінь, навичок, мотиваційних установок та емоційного ставлення до навчання, що забезпечує ефективне оволодіння учнем навчальним матеріалом.

За умови розвитку пізнавальної активності навчальний процес набуває особистісного значення для учня, стає для нього цікавою та важливою діяльністю, у якій він сам проявляє ініціативу та зацікавленість. Пізнавальна активність виступає ключовим чинником, що визначає ефективність навчання, стимулює інтелектуальний розвиток, формує допитливість і мотивацію до самостійного оволодіння знаннями.

Проблема розвитку пізнавальної активності та пізнавальної діяльності досліджується вітчизняними та зарубіжними вченими-педагогами й психологами. Зокрема, вагомий внесок у вивчення цього питання зробили К. Андрухова, Н. Бібік, Н. Білоусова, С. Божук, В. Боковський, Н. Боднарчук, Т. Вельямінова, О. Гордієнко, Д. Козій, Л. Данилова, О. Довгаль, Л. Дубровська, О. Дюдіна, І. Корницька, М. Курик, С. Лавренко, О. Мельникова, Н. Нікітіна, Т. Пушкарьова, О. Савченко та інші. Їхні дослідження висвітлюють різні аспекти пізнавальної активності,

зокрема її психологічні основи, вплив на навчальну мотивацію, методи стимулювання допитливості та шляхи формування стійкого інтересу до навчання у дітей молодшого шкільного віку.

Процес формування пізнавальної діяльності учнів початкової школи найбільш ефективно реалізується за допомогою діяльнісного підходу, який передбачає організацію навчання навколо активних, практично орієнтованих дій. Такий підхід стимулює учнів до застосування отриманих знань і вмінь у реальних життєвих ситуаціях, що сприяє усвідомленню практичного значення навчального матеріалу. Позаурочна діяльність у цьому контексті набуває особливої ролі, оскільки створює простір для застосування знань у практичних і дослідницьких проектах, ігор та інтерактивних завданнях. Саме в позаурочній діяльності учні можуть експериментувати, проявляти ініціативу, приймати власні рішення та відчувати результат своєї праці, що значно підвищує їх пізнавальну активність.

Завдяки діяльнісному підходу, інтегрованому у позаурочну діяльність, учні розвивають критичне мислення, самостійність, вміння аналізувати та застосовувати знання на практиці. Це формує стійкий інтерес до навчання, сприяє розвитку дослідницьких навичок і готує дітей до успішного засвоєння нових знань у навчальному процесі та в повсякденному житті.

Дослідження можливостей та ефективності позаурочної діяльності для розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи набуває особливої актуальності у контексті переходу освітньої системи на компетентнісний підхід, який орієнтований на формування ключових умінь і навичок, необхідних для успішної самореалізації дітей у майбутньому. Позаурочна діяльність створює умови для активного, практично спрямованого навчання, дозволяє організовувати групові та колективні форми роботи, розвивати критичне мислення, дослідницькі здібності та комунікативні навички.

Розгляд цього питання знайшов відображення у працях вітчизняних учених (Л. Базильчук, І. Остапйовська, О. Пікуль, Л. Романенко, К. Слесик, В. Сухомлинський, Л. Харченко та ін.), які виокремили низку важливих напрямків: організацію інтерактивних та проєктних видів позаурочної діяльності, використання ігрових та дослідницьких методик, а також формування умов для розвитку самостійності, пізнавальної ініціативи та інтересу до навчання.

Ці аспекти визначили актуальність проблеми та зумовили вибір теми дослідження: «Розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності».

Метою дослідження є теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити ефективність розробленої системи заходів для розвитку пізнавальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної діяльності.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати психолого-педагогічні та методичні джерела з проблеми дослідження.
2. Виокремити основні структурні складові пізнавальної активності учнів початкової школи.
3. Розробити систему завдань для формування пізнавальної активності у учнів початкової школи.
4. Провести діагностику рівня сформованості пізнавальної активності та оцінити ефективність запропонованої системи заходів.

Об'єкт дослідження: процес розвитку пізнавальної активності у учнів початкових класів.

Предмет дослідження: педагогічні умови, форми та методи розвитку пізнавальної активності учнів початкових класів у процесі позаурочної діяльності.

Методи дослідження:

теоретичні (аналіз проблеми на основі вивчення психолого-педагогічної та методичної літератури, програм і підручників з різних освітніх галузей початкової школи; аналіз різних підходів до формування основних понять та умінь в учнів початкової школи, вивчення педагогічного досвіду);

емпіричні (спостереження за діяльністю молодших школярів у навчальному процесі, анкетування, інтерв'ювання, аналіз контрольних робіт учнів, педагогічний експеримент);

статистичні (обробка і аналіз результатів педагогічного експерименту).

Практичне значення дослідження полягає у тому, що результати роботи можуть бути використані студентами для підготовки до практичних занять, вчителями початкової школи у освітньому процесі.

База дослідження:

Апробація дослідження здійснювалася на звітній науковій конференції студентів університету 2024/25 рр.: Григорчук А., Романишин Р. Розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності. Збірник науково-методичних робіт студентів спеціальності А3 Початкова освіта. Секція природничо-математичних та мистецько-технологічних дисциплін. Івано-Франківськ. 2025. С.43-48.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (88 найменувань). Містить 7 таблиць, 2 схеми, 4 діаграми. Обсяг роботи 86 сторінок друкованого тексту.

Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Пізнавальна активність як педагогічна категорія: зміст, структура та компоненти

Структура пізнавальної активності є комплексною і багаторівневою, вона включає когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти. Когнітивний компонент відображає рівень розвитку мислення, здатність аналізувати, узагальнювати та робити висновки; мотиваційний компонент характеризує потребу та інтерес учня до пізнавальної діяльності, його внутрішню стимуляцію та цілеспрямованість; діяльнісний компонент передбачає конкретні форми реалізації пізнавальної активності, такі як спостереження, дослідження, експериментування та практичне застосування знань [23, с.52].

Пізнавальна активність є складною системною властивістю особистості, яка об'єднує ключові якісні характеристики її пізнавальної діяльності: здатність до самостійного пізнання, ініціативність у навчанні, а також глибину, повноту та гнучкість знань, умінь і навичок, що використовуються під час пізнавальної діяльності. Пізнавальна самостійність формується у різних навчальних умовах, серед яких можуть бути: традиційне подання матеріалу, спрямовані навчальні завдання, дослідницька та проектна діяльність. На думку О. Гордієнко та З. Козій ефективне поєднання різних навчальних ситуацій можливе завдяки використанню комплексних систем організації пізнавальної діяльності, які враховують індивідуальні особливості учнів. Розвинена пізнавальна самостійність дозволяє вчителю організовувати різноманітні види пізнавальної діяльності, гармонійно поєднуючи педагогічне керівництво з можливістю самоврядування учнів, стимулюючи їхню активність, творче мислення та відповідальність за результати власного навчання [15].

Компоненти пізнавальної активності взаємопов'язані та взаємозалежні: високий рівень мотивації стимулює активне включення в пізнавальні процеси, що, у свою чергу, сприяє розвитку когнітивних здібностей та формуванню системних уявлень про предметну область. У педагогічній практиці формування пізнавальної активності вважається важливою умовою розвитку творчого, критичного та самостійного мислення учнів, оскільки забезпечує активне, усвідомлене і цілеспрямоване засвоєння знань [18, с.19].

Для уможливлення розуміння змісту такої педагогічної категорії як пізнавальна ктивність дамо визначення таким дефініціям як *активність*, *пізнавальна діяльність* та *пізнавальна активність*.

У сучасній психолого-педагогічній науці існують різні трактування поняття «пізнавальна активність». Так, окремі вчені (К. Андрухова, Н. Білоусова, С. Божук, Т. Вельямінова, О. Гордієнко, Д. Козій, Л. Данилова, О. Довгаль, С. Лавренко, О. Мельникова, Н. Нікітіна, Т. Пушкарьова, О. Савченко) акцентують увагу на розвитку «пізнавальної потреби», тоді як інші дослідники (Н. Бібік, В. Боковський, Н. Боднарчук, Т. Вельямінова, О. Гордієнко, Д. Козій, Л. Данилова, О. Довгаль, Л. Дубровська, О. Дюдіна, І. Корницька, М. Курик) пов'язують її насамперед із формуванням допитливості та пізнавального інтересу. Більш близьким нам видається визначення, запропоноване І. Корницькою, яка розглядає пізнавальну активність, або ж «активну пізнавальну позицію», як психологічне новоутворення молодшого шкільного віку, що є важливим досягненням психічного розвитку учня. Вона підкреслює наявність у цьому новоутворенні низки ключових компонентів: пізнавального інтересу, радості пізнання, рефлексивного складника та розвитку морально-вольових якостей [37, с.552]. Водночас варто наголосити, що сам термін «вікове психологічне новоутворення» був уперше введений Л. Виготським і означає ті суттєві зміни у психіці дитини, які виникають на певному етапі онтогенезу та визначають подальший розвиток її особистості.

Саме *пізнавальна потреба* на думку Т. Кравченко становить основу формування навчальної мотивації та виступає важливою особистісною властивістю, що зумовлює відчуття необхідності у здобутті нових знань. Її виховання є початковим етапом, із якого розпочинається становлення пізнавальної активності в цілому. Активна робота школяра на уроці виступає вагомим стимулом, що спонукає дитину до пошуку й відкриття нового. Усвідомлення тісного взаємозв'язку між потребою, активністю та діяльністю має бути одним із провідних критеріїв у доборі дидактичних матеріалів і методичних форм організації освітнього процесу. Формуванню пізнавальної потреби сприяє створення спеціально організованих педагогічних умов, зокрема: орієнтація вчителя на визначення індивідуальної діяльності дитини, надання їй емоційного забарвлення, звернення до особистісно значущих для учня проблем, а також створення атмосфери, яка викликає у нього внутрішню потребу самостійно їх розв'язувати [41, с.12].

Водночас *пізнавальний інтерес* на думку О. Куделі постає як провідний, смислоутворювальний мотив, що є внутрішнім спонуканням до діяльності, реалізується у формі пізнавальної активності та спрямовується на задоволення пізнавальної потреби [42]. Значна роль у його становленні належить учителю, завдання якого полягає у допомозі школяреві усвідомити значущість і необхідність пізнавальної діяльності, надати їй особистісного сенсу. Освітній процес, орієнтований на розвиток пізнавального інтересу, передбачає створення особливого середовища, у якому дитина почуватиметься комфортно, матиме можливість до активного пошуку та відчуватиме емоційну залученість у процес пізнання [42, с. 337].

Л. Мар'яненко виокремлює два основних види активності відповідно до їхніх функцій: адаптивну та продуктивну. Адаптивна активність забезпечує процес пристосування, тоді як продуктивна стає підґрунтям для виникнення й розвитку різноманітних психічних новоутворень, які не є безпосередньо необхідними для адаптації [48, с.15]. Спираючись на

проведені дослідження, можна визначити найзагальніші структурні елементи активності: тип потреб (мотивів), що зумовлюють її прояв, структура психічної регуляції активності, а також закономірності її розвитку й виховання.

Керування пізнавальною активністю учнів О. Олексюк трактує як процес «активізації» навчальної діяльності. Він охоплює комплекс заходів, які здійснює вчитель задля її інтенсифікації та підвищення результативності [56, с.55]. Активізація спрямована передусім на створення стимулів до навчання, формування пізнавальної потреби, подолання одноманітності та пасивності у діяльності школярів.

У сучасній школі найпоширенішими шляхами активізації навчальної діяльності за дослідженням В. Повстемської є використання різноманітних методичних прийомів та засобів навчання, проєктної роботи, дидактичних ігор і завдань, а також конструювання [64, с.25]. Саме останньому у нашому дослідженні приділяється особлива увага, оскільки конструювання не лише забезпечує реалізацію провідних видів діяльності учнів молодшого шкільного віку ігрової та конструктивної, але й виступає потужним засобом розвитку їхньої пізнавальної активності.

У нашому дослідженні *активність* – це свідоме і цілеспрямоване проявлення дій, поведінки або внутрішніх психічних процесів людини, спрямованих на досягнення певної мети. У навчальному процесі активність проявляється через участь у завданнях, ініціативність, самостійність і готовність діяти для здобуття знань або виконання діяльності. Активність не обмежується фізичними діями, а охоплює і психічну, інтелектуальну, емоційну активність учня.

Пізнавальна діяльність – це цілеспрямований процес здобуття, засвоєння та перетворення знань про навколишній світ. Вона включає такі складові, як спостереження, порівняння, аналіз, узагальнення, формування висновків та застосування отриманих знань на практиці. Пізнавальна діяльність є основою навчання, оскільки спрямована на розвиток мислення,

розуміння закономірностей, уміння самостійно вирішувати пізнавальні завдання.

Пізнавальна активність – це ступінь прояву ініціативи, самостійності та зацікавленості учня у пізнавальній діяльності. Вона характеризується прагненням до самостійного пошуку інформації, активним ставленням до навчального матеріалу, бажанням вчитися, ставити запитання, експериментувати та перевіряти свої знання на практиці. Пізнавальна активність є показником внутрішньої мотивації і готовності учня до ефективного навчання та розвитку мислення.

Узагальнену характеристику ключових понять дослідження узагальнено у таблиці 1.1.

Таблиця 1.1.

Зміст та характеристика понять: активність, пізнавальна діяльність та пізнавальна активність

Поняття	Зміст	Основні характеристики	Взаємозв'язок
Активність	Свідоме і цілеспрямоване проявлення дій, поведінки або внутрішніх процесів людини для досягнення мети	Ініціативність, самостійність, готовність діяти, фізична та психічна активність	Є загальним поняттям; охоплює будь-яку діяльність учня, у тому числі пізнавальну
Пізнавальна діяльність	Цілеспрямований процес здобуття та перетворення знань про навколишній світ	Спостереження, аналіз, порівняння, узагальнення, застосування знань на практиці	Реалізується через активність; є основою навчання та розвитку мислення
Пізнавальна активність	Ступінь прояву ініціативи та зацікавленості учня у пізнавальній діяльності	Самостійний пошук інформації, ставлення до навчання,	Є специфічною формою активності, що проявляється саме у пізнавальній діяльності;

		експерименти, перевірка знань	показник мотивації та внутрішньої готовності до навчання
--	--	----------------------------------	--

Загалом, *пізнавальна активність* учнів початкової школи є важливим чинником підвищення ефективності та водночас показником результативності навчального процесу. Вона сприяє розвитку самостійності, формує пошуково-творчий підхід до засвоєння змісту освіти, а також мотивує до самоосвіти.

Підвищення якості освітньо-виховного процесу в початковій школі можливе завдяки формуванню в учнів готовності застосовувати універсальні навчальні дії. На цій підставі можна стверджувати, що проблема розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи є сьогодні однією з найактуальніших. Вона необхідна дитині для пізнання себе, розкриття власних здібностей, набуття таких якостей, як ініціативність і самостійність, а також для пошуку свого місця в житті [67, с.3].

Державний стандарт початкової освіти висуває вимоги до результатів засвоєння освітньої програми, які передбачають формування основ уміння вчитися та здатності організовувати власну діяльність; розвиток мотивації до навчання і пізнання, а також готовність і здатність школярів до саморозвитку.

Перш ніж розкрити зміст засобів, варто зважати на особливості молодших школярів та специфіку організації позаурочної діяльності в початковій школі.

Молодший шкільний вік є одним із найважливіших періодів у житті дитини, адже саме на цьому етапі вона починає накопичувати базові знання про навколишній світ, необхідні для подальшого розвитку, а також оволодівати основоположними вміннями, навичками та якостями. Від цього періоду значною мірою залежить подальший життєвий шлях дитини [71].

Щоб розвинути в дітей молодшого шкільного віку такі якості, як *самостійність, ініціативність, творчі здібності*, сформувати довірливу увагу та уникнути механічного заучування, необхідно цілеспрямовано розвивати їхню *пізнавальну активність*.

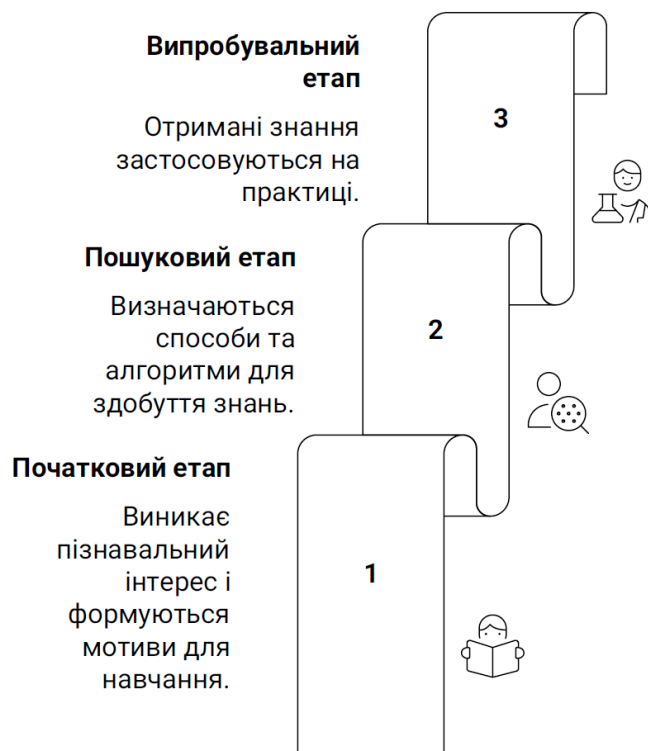
Формування у цьому контексті розуміється як процес становлення особистості дитини як соціальної істоти під впливом низки чинників: соціальних, економічних, психологічних, ідеологічних, а також виховання та власної активності самої особистості.

Розвиток пізнавальної активності у молодших школярів відбувається поетапно і можна виокремити три основні етапи [53, с.28]:

- *початковий етап* – виникає пізнавальний інтерес, формується мотив і вольові зусилля, які спонукають учня до здобуття нових знань;
- *пошуковий етап* – здійснюється постановка проблеми, визначаються способи та алгоритми здобуття знань;
- *випробувальний етап* – отримані знання та результати застосовуються на практиці (схема 1.1.).

Схема 1.1.

Етапи розвитку пізнавальної активності

Формування пізнавальної активності можливе не лише на уроках, але й у процесі *позаурочної діяльності*. Саме вона створює умови для вибору дітьми сфери інтересів, розвитку здібностей, набуття нових умінь і навичок. Відповідно до Державного стандарту, позаурочна діяльність розглядається як складова освітнього процесу, що здійснюється у формах, відмінних від традиційного уроку, і спрямована на досягнення запланованих результатів засвоєння основної освітньої програми [20].

Основними особливостями *позаурочної діяльності* є:

- надання учням можливості вибору широкого спектра занять, спрямованих на їхній розвиток;
- автономність освітнього закладу у визначенні змісту та форм організації такої діяльності.

Оскільки позаурочна діяльність не має жорстких рамок, часто не оцінюється за традиційною шкалою та надає більше свободи учням, ніж навчальна діяльність на уроці, вона виступає сприятливим середовищем для формування пізнавальної активності молодших школярів [57].

Важливим засобом у цьому процесі є дослідницька діяльність. На думку вчених вона полягає у створенні ситуацій, коли учні самостійно оволодівають поняттями й підходами до розв'язання проблем у процесі пізнання, яке може бути більшою чи меншою мірою організованим і скерованим учителем. При цьому школярі виконують творчі завдання дослідницького характеру з непередбачуваним результатом [62].

Для активізації пізнавальної діяльності учнів початкової школи у методиці розроблено низку засобів. Насамперед це активні методи навчання: *ігри*, *змагання*, *творчі та самостійні роботи*. Вони підвищують інтерес школярів як до змісту, так і до форми навчальної діяльності. Саме тому особливу увагу слід приділяти використанню ігрових технологій як засобу формування пізнавальної активності молодших школярів.

Гра – це особливий вид діяльності, що відбувається у змодельованих ситуаціях і спрямований на відтворення та засвоєння суспільного досвіду, у

процесі чого формується й удосконалюється поведінка школяра. Саме під час гри діти збагачують свій соціальний досвід, вчаться пристосовуватися до нових умов, набувають навичок взаємодії. Гра дає змогу дитині виразити себе та реалізувати власні можливості не лише у навчанні, а й у позаурочній діяльності. Для формування особистості молодших школярів важливо включати ігрову діяльність у навчально-виховний процес. У захопливій грі школярі легше й ефективніше засвоюють знання, уміння та навички, а також відбувається їхнє інтелектуальне й моральне виховання. Крім того, гра сприяє розвитку таких цінних якостей особистості, як витримка, наполегливість, працелюбність, самокритичність, чесність, об'єктивність, уважність та ініціативність [69].

Використання ігор у навчальному процесі реалізує один із ключових законів навчальної діяльності: ефективне засвоєння знань неможливе без активної участі учня, коли він виступає суб'єктом навчання. *Ігрові завдання* стають основним методичним інструментом на етапі активізації матеріалу, який раніше було подано традиційними способами. Важливість ігрового методу полягає в тому, що гра відтворює психологічний механізм пізнавальної діяльності у розгорнутому вигляді, одночасно розвиваючи мотивацію до специфічної навчальної активності. Таким чином, застосування ігрових завдань дозволяє не лише активізувати учнів, але й побудувати цілісну систему навчання, орієнтовану на розвиток їхніх пізнавальних компетентностей [59, с.194].

Гра, як основна діяльність дитини в ранньому та молодшому шкільному віці, є постійною її супутницею. Гра для дитини – перша можливість проявити себе, самовиразитись і самоствердитись. В іграх школярі не тільки відображають реальне життя, а й перебудовують його. Тому слід використовувати дидактичну гру як засіб навчання і виховання [69].

Відповідно до етапів формування пізнавальної активності у молодших школярів можна виокремити *три основні засоби*, що сприяють цьому процесу.

Використання ігор-бесід для розвитку пізнавального інтересу учнів молодших класів. В їхній основі лежить спілкування педагога з дітьми, дітей з учителем і між собою. Виховно-освітнє значення полягає у змісті сюжету – теми гри, що пробуджує інтерес до певних аспектів об'єкта вивчення. Пізнавальний зміст такої гри не є очевидним – його необхідно відшукати, «відкрити» й у результаті дійти до нового знання. Ігри-бесіди доцільно організовувати на початкових заняттях, щоб сформувати стійкий пізнавальний інтерес у школярів. Вони розвивають уважність, кмітливість, відповідальність, а також сприяють розвитку уяви й нестандартного мислення [72, с.34].

Проведення ігор-припущень з метою постановки проблеми та відкриття учнями послідовності дій для її розв'язання. Реалізація ігор-припущень відповідає другому етапу формування пізнавальної активності молодших школярів.

Зміст таких ігор полягає у створенні для дітей ситуації, яка вимагає усвідомлення подальшої дії. Після формулювання проблеми учні мають виробити певну послідовність кроків для її вирішення, тобто описати алгоритм дій, який у подальшому може бути застосований і в інших завданнях. Цей етап є досить складним, оскільки потребує вміння побачити проблему й віднайти спосіб її розв'язання, навіть тоді, коли вона не є очевидною [69].

Організація математичного квесту «Елементи логіки. Судження: істинне чи хибне» з метою застосування відкритої послідовності дій у подібних життєвих ситуаціях. Такий квест відповідає третьому етапу формування пізнавальної активності – застосуванню знань на практиці. На цьому етапі учні мають пригадати попередні заняття, отримані знання й уміння та спробувати використати їх у новій ситуації.

Пізнавальна активність тісно пов'язана з *пізнавальною діяльністю*, однак відрізняється підвищеним рівнем інтелектуального навантаження. Вона вимагає вміння логічно мислити, застосовувати наявні знання та сприяє розумовому розвитку учнів. Раціонально організована навчальна діяльність пізнавально-пошукового типу, особливо при використанні ігор та продуманому керівництві з боку педагога, стимулює інтерес учнів до навчального процесу, розвиває їхню активність і самостійність. Усвідомлюючи явища дійсності самостійно та свідомо, учні набувають умінь робити власні висновки, що сприяє формуванню глибоких, міцних знань та елементів наукового світогляду [27, с.14].

Стан, що формується у процесі соціального розвитку, визначає готовність дитини до активного пізнавального життя. Через інтерес до навчання дитина отримує якість освіти. Один із способів вирішення проблеми – це пошук діяльнісних способів підвищення ефективності пізнавального процесу із залученням творчого мислення. Загалом, реалізація даного підходу дає можливість у процесі проведення екскурсійної діяльності формувати пізнавальну активність. Таким чином, *пізнавальна активність* виступає як загальна готовність школярів до різних типів *екскурсійної-пошукової діяльності* [49, с.34].

В екскурсійній пізнавальній діяльності здійснюються спроби встановити взаємозв'язки учнів, їх всебічний розвиток, відпрацювання здорового способу життя, раціональної організації власного часу. Екскурсії, окрім активного впливу на процес навчання і виховання школярів, формують соціальну активність, напрацьовують їхні лідерські та колективні здібності, стимулюють розвиток знань, навички спілкування, привчають до бережливого ставлення до природи, почуття любові до родини. Це сприяє роботі шкільних музеїв, кружків, клубів, а також походів, пізнання природи та екскурсій. Екскурсії формують пізнавальну цікавість школярів, активізують їхні пізнавальні можливості [27, с.16].

У багатьох школах екскурсії стали комплексним видом освіти, у якому вони органічно пов'язані з краєзнавчою, еспедиційною роботою, вивченням фізичної культури, спорту, художньої та технічної творчості. У системі внутрішньошкільної та позашкільної роботи вони впливають на планування, організацію та аналіз пізнавальної діяльності [].

Педагогічний підхід до організації екскурсій передбачає застосування соціальної та колективної діяльності учнів, спрямованої на розвиток творчості і пізнавальної активності. Екскурсія розглядається як форма діяльності учасників, що дозволяє їм самостійно передбачати й реалізовувати оптимальні способи досягнення результату.

Система розвитку *пізнавальної активності* учнів включає такі компоненти:

- напрям інтересу та пізнавальної допитливості (мотиваційний компонент);
- зміст пізнавальної діяльності;
- організацію пізнавальної діяльності (процесуальний компонент).

Через це пізнавальна діяльність формує тип екскурсії, її завдання (раціонально-логічні та емоційно-художні), включає розвиток типів мислення (наглядно-дійственне, наглядно-образне, логічне), а також ступінь самостійності учнів як рівних учасників пізнавального процесу [27, с.15].

Екскурсія розглядається як сфера діяльності, в якій потенційно можливо самостійне передбачення та реалізація дій, що веде до розвитку творчості та пізнавальної активності.

Позашкільна екскурсія, як правило, має власну непосредну спрямованість на шкільний навчальний процес, доповнюючи і поглиблюючи основний урок, або є елементом, органічно інтегрованим у систему додаткової освіти. Вона дозволяє розвивати творчі здібності молодших школярів, формує соціально-педагогічні якості та активність.

Система підготовки й проведення екскурсій, експедицій у позашкільний час педагогом дозволяє передбачити й реалізувати оптимальні умови для розвитку кожної дитини, а також для міжособистісної взаємодії. Установлення міжособистісної взаємодії педагога (організатора) і екскурсантів у ситуаціях співпраці демонструє як одну із основних умов розвитку творчості і пізнавальної активності.

Позашкільна екскурсія, як правило, має самостійне непосредне значення для розвитку пізнавальної активності: як учнів, так і педагогів. Вона становить необхідний засіб для всіх видів діяльності дітей поза школою: екскурсійної, педагогічної. Це становить умови для всіх видів дальнішої пізнавальної діяльності суб'єктів педагогічної взаємодії.

У шкільних екскурсійних процесах пізнавальна активність учнів соціально визначає діяльність і формує якості їхнього мислення, необхідні для пізнавальної та продуктивної участі в навчально-пізнавальній діяльності [33, с. 27].

Щоб розвивати цю активність, не обхідно враховувати ряд педагогічних умов. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності ми розглядаємо як середні, у яких процеси ходіння досліджуються у поєднанні з об'єктивно визначеними методами, а як об'єктивне виконання організації навчально-пізнавальної діяльності розкриває її характер.

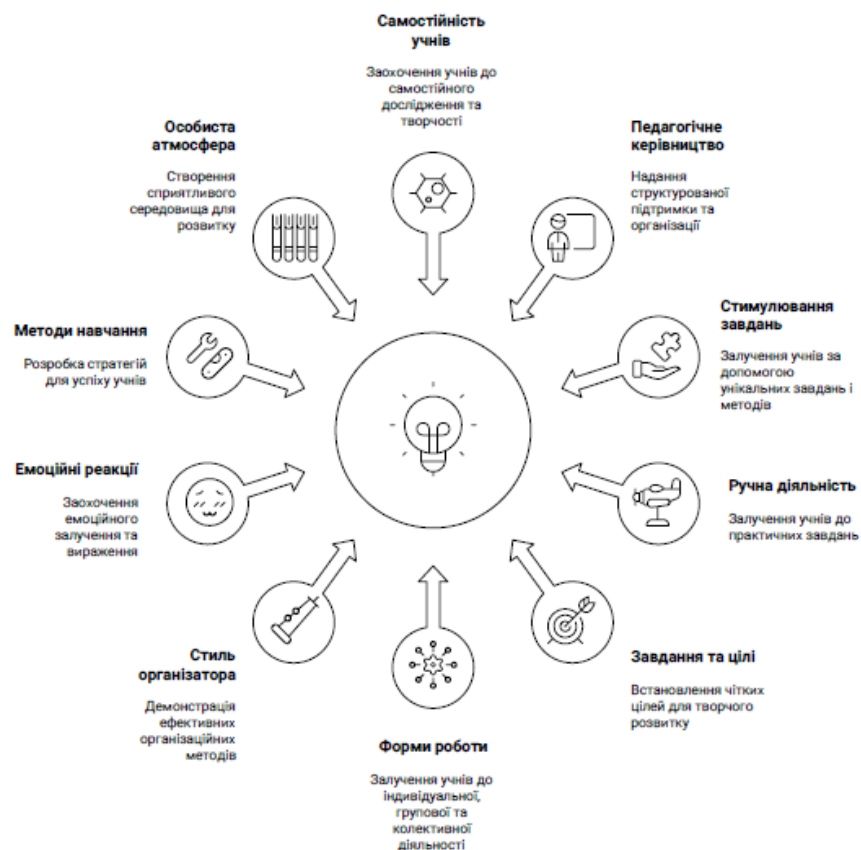
Педагогічними засобами розвитку пізнавальної активності учнів у процесі внутрішньошкільних екскурсій є [46, с.80]:

- власна самостійність та творчість школяра в екскурсії;
- цілеспрямоване педагогічне керівництво, що підтримує структуру пізнавальної діяльності учня (організатор) під час підготовки та проведення екскурсії;
- стимулювання пізнавальної активності школярів особливими завданнями, формами та методами шкільної екскурсії;
- готовність педагога організувати пізнавальну активність учнів із застосуванням ручної діяльності;

- передача учням під час підготовки до екскурсії та у процесі її проведення, завдань і цілей, що розвивають творчі підходи;
- включення школярів у індивідуальні, групові та колективні форми роботи під час підготовки до екскурсії і під час неї;
- демонстрація стилю роботи організатора різних форм діяльності, що відноситься до екскурсійного процесу;
- прояв педагогом (організатором екскурсії) і учнями яскравих емоційних реакцій;
- напрацювання методів навчання та створення ситуацій успіху для кожного учня;
- створення особистої атмосфери, у якій пізнавальна діяльність під час екскурсії стимулює розвиток її внутрішніх можливостей, творчої свободи, мовної діяльності, пізнавальної та творчої самостійності (схема 1.2.).

Схема 1.2.

Педагогічні засоби пізнавальної активності

Ознакою розвитку пізнавальної активності учнів у процесі шкільної екскурсії в певний момент часу є те, що процес передбачає взаємодію двох суб'єктів – педагога і школяра, що дозволяє реально оцінювати рівень пізнавальної активності учня.

Коли, з іншого боку, без опосередкованої зовнішньої і внутрішньої реновації (під час власної шкільної роботи) свобода учня (екскурсанта) ніяк не обмежує його активність, процес пізнання в екскурсії не проходить самостійно. У цьому полягає необхідна роль педагога (організатора екскурсії, експедиції): виділити своє підпорядковане у тому, що він створив, і у той же час необхідно спостерігати і коректувати його діяльність.

Таким чином, практика показала, що, учителі, інтегруючи інтереси, схильності, можливості учнів, психолого-педагогічні особливості їх розвитку, можуть створити процес становлення пізнавальної активності середньої школярської групи [62].

Підготовка до екскурсії та проведення її у позашкільний час дозволяє передбачати рівень пізнавальної активності учнів у процесі шкільної екскурсії та планувати і організовувати взаємодію всіх її учасників. Це дає змогу реалізувати творчі здібності кожного учня та стимулює його самостійність і відповідальність.

Отже, пізнавальна активність є складною інтегративною властивістю особистості, що поєднує у собі когнітивний, мотиваційний та діяльнісний компоненти, які перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємозалежності. Вона виступає одним із ключових чинників підвищення ефективності навчання, адже забезпечує розвиток самостійності, ініціативності, критичного і творчого мислення, формує готовність учня до самоосвіти й саморозвитку. Співвідношення понять «активність», «пізнавальна діяльність» та «пізнавальна активність» дає змогу уточнити їхнє місце у педагогічній науці: якщо активність виражає загальну здатність до діяльності, а пізнавальна діяльність – спрямованість на здобуття знань, то пізнавальна активність є якісною характеристикою інтенсивності й

усвідомленості включення особистості у процес пізнання. Формування пізнавальної активності молодших школярів має поетапний характер (початковий, пошуковий, випробувальний етапи) і реалізується як у навчальному, так і в позаурочному процесі. Особливого значення в цьому віці набуває використання ігрових, дослідницьких та інтегрованих методів, які стимулюють зацікавленість, сприяють розвитку пізнавальної самостійності й підтримують внутрішню мотивацію до навчання. Важливою складовою є позаурочна діяльність, зокрема екскурсії, ігри, квести та практичні дослідження, що створюють сприятливі умови для реалізації пізнавальних потреб учнів, розвитку їхніх здібностей і соціальної активності. Отже, пізнавальна активність розглядається як необхідна умова успішного навчання й розвитку особистості молодшого школяра, що забезпечує якість освітнього процесу, формування життєво важливих компетентностей і готовність дитини до подальшого навчання.

1.2. Психолого-педагогічні умови формування пізнавальної активності в молодших школярів

Кожному віковому етапу притаманний особливий соціальний розвиток, який визначає становлення особистості та формування психологічних новоутворень, що є показниками вікових змін. Молодший шкільний вік (6–7 до 10–11 років) стає переломним моментом у житті дитини, адже саме зі вступом до школи вона опановує нову соціальну роль – роль учня. Це супроводжується появою нових прав і обов'язків, знайомством із суспільно значущою діяльністю, від якості виконання якої залежить характер взаємин з однолітками та педагогами. У цьому віці закладаються основи довільної поведінки, формується здатність оволодівати засобами та еталонами пізнавальної діяльності, що безпосередньо пов'язано з розвитком пізнавальної активності [65, с.73].

Фізіологічні та психофізіологічні зміни, які відбуваються у молодшому шкільному віці, створюють сприятливі умови для

систематичного навчання. У дітей активно розвивається нервово-психічна діяльність, вони вирізняються високою збудливістю, рухливістю та емоційністю, що водночас потребує чергування різних видів діяльності для запобігання швидкій втомі. Зрілість кори головного мозку, яка настає приблизно у семирічному віці, дозволяє дитині поступово оволодівати складнішими видами пізнавальної роботи, хоча розвиток лобових відділів, що відповідають за регуляцію і контроль психічних процесів, ще триває. Ці вікові особливості прямо впливають на формування пізнавальної активності, адже визначають здатність учня до концентрації уваги, довірливої регуляції поведінки та засвоєння нових знань [1, с.14].

У учнів початкових класів спостерігається також нерівномірність психофізіологічного розвитку, зокрема дівчата нерідко випереджають хлопчиків на рік чи півтора. Це вимагає від педагога особливої чутливості до індивідуальних відмінностей дітей і врахування їх у процесі виховання та навчання. Саме в цей період відбувається зміцнення опорно-рухового апарату, стабілізація серцево-судинної діяльності та врівноваження нервових процесів, що створює фізіологічне підґрунтя для поступового зростання пізнавальної активності [12, с.56].

З початком навчання розумова діяльність дитини набуває якісно нового змісту: вона перетворюється на цілеспрямовану розумову роботу, яка планується й орієнтована на досягнення результату. Саме у взаємозв'язку змісту набутих знань і сформованих навичок розумової праці відбувається інтенсивне інтелектуальне зростання школяра. Це проявляється у здатності розв'язувати дедалі складніші завдання, оволодівати новими способами діяльності, а також у поступовому становленні самостійності й творчості. Таким чином, молодший шкільний вік є ключовим періодом для розвитку пізнавальної активності, оскільки поєднує фізіологічні, психічні та соціальні передумови, які визначають успішність навчання й подальший розвиток особистості [60, с.121].

З початком навчання у початковій школі учні мають навчатися, тобто запам'ятовувати навчальний матеріал, розв'язувати завдання, застосовувати набуті знання на практиці. Водночас цього можна досягати й за допомогою ігрової діяльності [12, с.57].

Основними психологічними особливостями молодшого шкільного віку є природна допитливість, схильність до засвоєння нового, готовність сприймати все, що пропонує вчитель. Саме ці риси сприяють розвитку пізнавальної активності. Важливою віковою характеристикою є також наочно-образне мислення, завдяки якому діти краще сприймають яскраві й наочні образи. Тому у навчанні варто використовувати інформаційно-комунікаційні технології, ілюстративні матеріали та наочність. Учні початкової школи пізнають світ через відчуття та сприйняття, які поступово переходять у цілеспрямовану діяльність і набувають форми організованого спостереження [1, с.13].

Разом із цим у дітей цього віку ще недостатньо розвинена довільна увага. Щоб учень був зосередженим, необхідно створювати для нього близьку та зрозумілу мотивацію. Учні початкової школи схильні до механічного запам'ятовування інформації, не завжди усвідомлюючи її практичну значущість та майбутнє застосування. Формування пізнавальної активності допомагає уникнути «зазубрювання» й сприяє тому, що навчальний матеріал засвоюється усвідомлено [62].

У цьому віці діти прагнуть до самостійності. На них покладаються обов'язки виконання доручень, самообслуговування, допомоги батькам. Прагнення до самостійності та відповідальності є одним із показників розвитку пізнавальної активності [66, с.54].

Ще однією важливою особливістю молодшого шкільного віку є зростання значущості оцінки однолітків. Учні прагнуть наслідувати одне одного, виділятися серед інших, очікують позитивної оцінки власних дій. Це спонукає їх бути уважнішими до оточення: вони помічають нове у своїх товаришів, відстежують стосунки між ними. Таку уважність необхідно

підтримувати та спрямовувати, а ефективним засобом цього є *формування пізнавальної активності* [66, с.76].

Розумовий розвиток учнів початкових класів тісно пов'язаний із формуванням навчальної спрямованості та відповідального ставлення до освітньої діяльності, адже саме ці чинники визначають рівень їхньої пізнавальної активності. Від учителя залежить, наскільки серйозною та стійкою буде ця спрямованість, оскільки діти на початковому етапі ще не мають сформованої внутрішньої мотивації та принципності у ставленні до навчання, які з'являються на наступних щаблях розвитку. Поступове оволодіння навчальною діяльністю зумовлює розвиток окремих психічних процесів, що забезпечує якісне засвоєння знань та підносить когнітивну сферу на новий рівень [58, с.43].

Навчання у молодшому шкільному віці стає провідною діяльністю, яка вимагає від дітей значної розумової працездатності, хоча вона ще нестійка. Саме через цю обставину продуктивність та якість роботи молодших школярів є нижчими, ніж у старшокласників, проте саме в цей час закладається фундамент подальших успіхів. Психологічні новоутворення, що виникають у процесі навчання, формують основу для розвитку пізнавальної активності та стають важливим підґрунтям для подальшого інтелектуального прогресу [58, с.59].

Сприйняття першокласників має свої характерні риси: діти добре розрізняють форму та колір предметів, проте часто не здатні виділити суттєві ознаки або цілеспрямовано проаналізувати об'єкт. Це проявляється, зокрема, під час образотворчої діяльності, коли малюнки школярів нерідко суттєво відрізняються від натури. У 1–2 класах спостерігається слабе розрізнення схожих предметів і властивостей (наприклад, 6 та 9, Е та 3), що зумовлює типові помилки у сприйнятті та письмі. Проте до 4 класу сприйняття набуває довільності, воно стає більш керованим і свідомим, що безпосередньо підвищує ефективність пізнавальної діяльності [58, с.71].

Важливу роль у розвитку пізнавальної активності відіграє уява, яка спершу формується в грі, а згодом стає невіддільною частиною навчання. На думку Л. Виготського, уява спирається на досвід і враження з реального життя, тому дитячі уявлення часто мають оригінальний і несподіваний характер. Для молодших школярів характерна уява, заснована насамперед на сприйнятті, що перетворює фантазію на дієвий механізм пізнання світу й важливу передумову розвитку творчості [70, с.26].

Разом з тим, обсяг і розподіл уваги учнів початкової школи залишаються обмеженими: вони ще не здатні одночасно виконувати кілька завдань, що особливо помітно на уроках письма чи диктантів. Проте поступове вдосконалення уваги сприяє розвитку здатності до зосередження та ефективного виконання навчальних завдань. Таким чином, поєднання розвитку сприйняття, уяви, уваги та навчальної мотивації створює необхідні умови для активізації пізнавальної діяльності, що стає основою подальшого інтелектуального та особистісного зростання школярів [60].

У молодшому шкільному віці розвиток пізнавальної активності значною мірою пов'язаний із формуванням уваги, пам'яті та мислення. На початку навчання, у дітей 6–7 років, переважає мимовільна увага, яка формується на основі орієнтовного рефлексу. Через переважання *наочно-образного* мислення діти ще не здатні ефективно керувати своєю увагою: вони концентруються переважно на яскравих, помітних, нових об'єктах. Лише у процесі навчання та під впливом педагогічного керівництва починає формуватися довільна увага, яка пов'язана з відповідальним ставленням до діяльності та усвідомленням загальних правил виконання завдань. До 4 класу стійкість довільної уваги, здатність до її концентрації та перемикання досягнуть рівня, близького до дорослого, хоча в поведінці школярів ще зберігаються деякі риси дошкільного віку [74, с.109].

Пам'ять учнів початкових класів також зазнає значних змін. Вона розвивається у двох напрямках: мимовільна пам'ять допомагає запам'ятовувати матеріал, що викликає інтерес і представлений наочними

або ігровими формами, тоді як довільна пам'ять пов'язана із свідомим засвоєнням навчального матеріалу. Першокласники добре запам'ятовують те, що залишає емоційне враження, однак механічне запам'ятовування без формування розумових стратегій надалі може створювати труднощі, коли обсяг знань збільшується. Підтримка пізнавальної мотивації, активної позиції та інтересу до навчання значно сприяє вдосконаленню пам'яті, яка стає ефективним інструментом для розвитку пізнавальної активності [60].

Мислення учнів початкових класів також активно розвивається. Відбувається перехід від наочно-образного до словесно-логічного мислення, що забезпечує формування логічно вірних суджень та здатності до розв'язання більш складних завдань. У перші два роки навчання переважає робота з наочними образами, поступово все більше значення набуває словесно-логічне мислення. Розвиток мислення, уваги та пам'яті тісно взаємопов'язаний і визначає рівень пізнавальної активності дитини: ефективне керування увагою, вдосконалення пам'яті та логічного мислення сприяють активній участі учнів у навчальному процесі, формують здатність до самостійного навчання та творчого освоєння знань [60].

До кінця четвертого класу у дітей чітко проявляються індивідуальні відмінності у способах мислення та пізнавальної активності. Психологи зазвичай виділяють три основні групи учнів: «теоретики», які легко оперують навчальними завданнями у словесній формі; «практики», яким необхідна опора на наочність та практичні дії; і «митці», учні з вираженим образним мисленням. Проте в більшості дітей спостерігається баланс між різними видами мислення, що створює потенціал для розвитку багатовекторної пізнавальної активності [60, с.34].

Мислення учнів початкових класів відзначається конкретністю та емоційністю. Конкретність полягає у домінуванні первинної, безпосередньої діяльності над вторинною, що часто ускладнює узагальнення та переключення уваги з одного об'єкта на інший. Емоційність проявляється в яскравому переживанні всього, що потребує мислення, що

безпосередньо впливає на пізнавальну активність, оскільки емоційна залученість стимулює інтерес до навчальної діяльності. Розвиток мовлення сприяє формуванню зв'язного, стрункого викладу думок, умінню передавати власні враження та поглиблює когнітивну активність дітей [60, с.54].

У віці 7–9 років контекстне мовлення починає використовуватися для підтримки уваги співрозмовника, проте ще не завжди служить для самовираження. Водночас відбувається активний соціальний розвиток: формуються взаємодії з однокласниками та вчителем, з'являються симпатії та антипатії, починає формуватися дитячий колектив. До кінця третього класу відбувається зсув інтересів від дорослих до однолітків, виникають групи, особливі «секрети» та ігрові правила, що стимулює соціальну та пізнавальну активність дітей.

Емоційна сфера школярів також зазнає змін. Радість від навчання та похвала дорослих стають важливими стимулами для активної пізнавальної діяльності. Водночас страх покарання та негативні емоції можуть формувати небажані риси поведінки, такі як брехливість або боягузливість, що впливає на мотивацію до навчання [84, с.34].

Особливості характеру молодших школярів теж впливають на *пізнавальну активність*. Діти часто діють імпульсивно через високу рухливість нервової системи та недостатній розвиток вольових якостей. Вони можуть проявляти пасивне ставлення до своїх можливостей, сумніватися у власних силах, демонструвати примхливість та упертість. Такі риси характеру підкреслюють важливість цілеспрямованого педагогічного впливу, формування навичок самоконтролю та відповідального ставлення до навчальної діяльності, що безпосередньо стимулює розвиток пізнавальної активності та готовність до самостійного навчання [84, с.32].

Учень початкових класів у процесі навчання зазнає значних змін як у фізичній, так і в психічній сферах розвитку, що безпосередньо впливає на

його пізнавальну активність. Змінюється когнітивна сфера дитини: школярі проявляють інтерес до навчання, активно включаються у систему відносин із однолітками та дорослими, співпрацюють у вирішенні навчальних завдань та проблемних ситуацій. Щоденний освітній процес стає ефективнішим саме тоді, коли дитина проявляє пізнавальну активність, яка розглядається як соціально значуща якість особистості та формується через активну участь у навчальній діяльності. У педагогічній теорії пізнавальна активність пов'язана з принципом активності та самостійності учнів у навчанні, адже тільки через усвідомлену участь у процесі навчання формується стійкий інтерес до нових знань [85, с.554].

У початковій школі свідомий інтерес до навчальних предметів зустрічається рідко, а високий рівень обдарованості притаманний лише одиницям учнів. Більшість молодших школярів проявляють ситуативний інтерес, що виникає на різних уроках і до різного матеріалу, і який супроводжується підйомами розумової активності. Саме така ситуативна зацікавленість і допитливість є першими проявами пізнавальної активності, яка розвивається через механізми уваги, сприйняття та запам'ятовування [60].

Розвиток *пізнавальної активності* є складним багатофакторним процесом, на який впливають зміст навчального матеріалу, методи та форми навчання, організація виховної роботи, матеріальна база, а також особистість учителя. Для стимулювання активності важливо враховувати внутрішні та зовнішні чинники: мотивацію дитини, її потреби, а також умови навчання. Предметом пізнавальної активності є нові знання про світ, що викликають здивування, зацікавленість та стимулюють уяву. Особливо ефективним є матеріал, який представляє наукові відкриття, дослідження та нові досягнення науки, оскільки це створює мотивацію до активного пізнання [6, с.124].

Головною особливістю *пізнавальної активності* учнів початкових класів є її залежність від насиченого та захоплюючого процесу навчання.

Важливою умовою є доброзичлива атмосфера на уроці, яка дозволяє дитині пережити почуття радості від нових знань та зацікавитися навчанням. Для розвитку пізнавальної активності педагогам рекомендується: створювати позитивну атмосферу, використовувати різноманітні засоби навчання для підтримки уваги, концентрувати увагу на головному, орієнтувати навчально-пізнавальний процес на досягнення конкретного результату, здійснювати індивідуалізацію та диференціацію завдань, враховувати психофізіологічні особливості дітей, контролювати засвоєння матеріалу та створювати умови для розвитку самоврядування у навчальній діяльності [87, с.26].

Недостатня *пізнавальна активність* учнів часто пояснюється однотипністю уроків, нерівномірним залученням учнів до роботи, страхом помилитися, невдалою атмосферою взаємодії в класі, поділом на «сильних» і «слабких» учнів, а також особистісними характеристиками вчителя. Всі ці чинники прямо впливають на мотивацію та активність дитини, тому педагогічна робота з формування пізнавальної активності має бути системною, різноплановою та орієнтованою на розвиток індивідуальних здібностей кожного школяра [68, с.55].

Будь-яка інформація, якою володіє вчитель, навіть найцікавіша, не може щодня самостійно підтримувати інтерес учнів. Пізнавальну активність слід формувати через ретельний відбір матеріалу та продумані способи залучення дітей у навчальну діяльність. Учень отримує задоволення та мотивацію, коли відчуває успіх у навчанні, помічає власний інтелектуальний та духовний розвиток [73].

Однією з ключових особливостей становлення пізнавальної активності молодших школярів є свідомий добір інформації, яка буде доступною, зрозумілою та цікавою. Педагог при цьому враховує рівень розвитку дітей, їх здібності та індивідуальні особливості.

Пізнавальна активність формується і зміцнюється тоді, коли навчальна інформація [77, с.205]:

- вражає уяву та викликає подив;
- стимулює мислення, підштовхує до роздумів;
- дозволяє порівнювати нове та відоме, відкривати закономірності;
- слугує основою для формування понять, правил і законів;
- допомагає бачити внутрішньопредметні та міжпредметні зв'язки;
- орієнтована на практичне застосування знань.

Розвиток пізнавальної активності багато в чому залежить від того, наскільки ефективно та цікаво організовано навчальну діяльність. Процес формування активності протікає сприятливо, якщо він:

- спонукає учня шукати привабливі аспекти навчального матеріалу;
- викликає усвідомлення власних досягнень і відкриттів («я зрозумів», «як я раніше цього не знав»);
- допомагає учню розв'язувати протиріччя;
- змушує бачити явище з іншого боку;
- сприяє переносу знань у нові ситуації;
- включає складніші елементи у завданнях та вправах;
- розвиває уяву, кмітливість і логіку;
- передбачає елементи дослідницької діяльності [60].

За визначенням психологів, формування пізнавальної активності відбувається за принципом взаємодії зовнішніх і внутрішніх умов, які утворюють єдину систему. Свідомість дитини формується через її активність: знання стають цінними тоді, коли відбувається їхнє інтегрування з власним досвідом учня. Учитель не лише передає знання, а й допомагає учневі витягти сенс зі свого досвіду, перетворюючи його на нові здобутки [66].

Педагогічне співробітництво між учителем і учнем – двосторонній процес. Воно передбачає:

- розвиток особистих якостей учня та саморозвиток вчителя;
- стимулювання самостійної активності учня;
- гуманізацію навчального процесу;

– творчий педагогічний пошук [58].

Вчитель початкових класів, спостерігаючи дитину протягом всього навчального дня, здатен оцінити її всебічно та створити умови для розвитку пізнавальної активності. Щира увага, підтримка інтелектуальної діяльності, можливість відчувати радість і задоволення від навчання формують у дітей стійкий інтерес до знань, стимулюють самостійне пізнання і відкривають потенціал для розвитку обдарованості, який згодом передається середнім школярам.

Велике значення у формуванні пізнавальної активності молодшого школяра має педагог. Саме від його підходу та організації навчальної діяльності залежить, чи дитина проявить власну ініціативу, зацікавиться матеріалом та активно включиться у процес пізнання, або залишиться пасивною та «відсиджуватиметься» на задній парті [54].

Процес розвитку пізнавальної активності можна розглядати через три основні етапи засвоєння знань: початковий, середній та завершальний.

Початковий етап включає актуалізацію опорних знань, формування мотивації та постановку навчальної мети, а також сприйняття й усвідомлення нового матеріалу.

Середній етап спрямований на закріплення та практичне застосування отриманих знань, що стимулює активну участь дитини у навчальному процесі.

Завершальний етап передбачає узагальнення, систематизацію та рефлексію засвоєного, що сприяє формуванню здатності до самостійного навчання.

У психолого-педагогічній літературі виділяють два шляхи активізації пізнавальної діяльності: екстенсивний і інтенсивний. Обидва спрямовані на розвиток освіченої, творчеської, соціально активної особистості, здатної до саморозвитку, проте підходи відрізняються.

Екстенсивний шлях передбачає збільшення обсягу навчального матеріалу через розширення кількості дисциплін.

Інтенсивний шлях орієнтований на формування особистісно зацікавленої позиції учня, стимулюючи суб'єктивну активність, зміну структури навчальних програм та застосування сучасних методів навчання (розвивальне, особистісно-орієнтоване тощо).

Важливо пам'ятати, що всі учні потребують уваги та підтримки: і ті, хто активно виявляє інтерес до навчання, і ті, хто поки що не проявляє зацікавленості або демонструє лише зовнішнє «добре» ставлення. Успіх розвитку пізнавальної активності значною мірою залежить від уміння вчителя організувати навчальний процес так, щоб кожна дитина відчула власну значущість, змогла проявити ініціативу та отримати позитивний досвід пізнання [61, с.232].

Отже, молодший шкільний вік є ключовим періодом розвитку пізнавальної активності, оскільки поєднує фізіологічні, психічні та соціальні передумови, що визначають здатність дітей до навчання, самостійного пізнання та творчого освоєння знань. Фізіологічні зміни, розвиток нервово-психічних процесів та зрілість кори головного мозку створюють сприятливі умови для концентрації уваги, довільної регуляції поведінки та засвоєння навчального матеріалу, що є основою пізнавальної активності.

Психологічні особливості молодших школярів – *допитливість, готовність сприймати нове, наочно-образне мислення, прагнення до самостійності та соціальної оцінки* безпосередньо впливають на формування стійкого інтересу до навчальної діяльності. Розвиток пізнавальної активності відбувається через поєднання *уваги, пам'яті, мислення, уяви та мовлення*, а також через активну участь учнів у навчальних завданнях, спостереженні, дослідженнях і практичній діяльності [1, с.15].

Формування пізнавальної активності потребує свідомого добору навчальної інформації, використання наочних матеріалів, ігрових та інтерактивних методів, а також організації діяльності, що стимулює роздуми, творчість, логіку та самостійність учня. Педагогічне

співробітництво між учителем і учнем є невід'ємною умовою розвитку пізнавальної активності: активна взаємодія, підтримка, індивідуалізація завдань та позитивна атмосфера сприяють формуванню мотивації та усвідомленої зацікавленості в навчанні [6].

Процес розвитку пізнавальної активності проходить через три етапи засвоєння знань – початковий, середній та завершальний та може активізовуватися екстенсивним і інтенсивним шляхами, що разом забезпечує формування освіченої, творчої, соціально активної особистості, здатної до саморозвитку. Розвиток пізнавальної активності молодших школярів значною мірою залежить від організації навчального процесу вчителем, від його здатності заохочувати ініціативу, стимулювати зацікавленість і створювати умови для інтелектуального та емоційного задоволення від навчання.

1.3. Роль позаурочної діяльності у розвитку пізнавальної активності учнів

У науково-методичних джерелах іноді позакласної та позаурочної діяльності подаються як синоніми. Дамо пояснення щодо основних понять нашого дослідження.

Позакласна та позаурочна діяльність учнів початкової школи є важливою складовою освітнього процесу, адже вони доповнюють основне навчання та сприяють всебічному розвитку особистості. Незважаючи на те, що ці поняття часто використовуються як синоніми, між ними є певні відмінності, пов'язані із змістом, формами організації та цільовим призначенням діяльності [75, с.26].

Позакласна діяльність – це всі форми діяльності учнів, що реалізуються поза межами уроків і навчальної програми, у яких досягаються освітні, виховні та соціалізаційні цілі. До неї належить участь у гуртках, клубах за інтересами, конкурсах, олімпіадах, культурно-масових заходах, спортивних секціях та інших заходах, що організовуються школою або

класом. Основна мета позакласної діяльності – створення умов для розвитку пізнавальної активності, формування творчих здібностей, розвитку соціальних навичок, виховання відповідальності, самостійності та моральних цінностей. Через позакласну діяльність діти отримують можливість реалізувати власні інтереси, виявити здібності, взаємодіяти з однолітками та педагогами в різних соціальних ситуаціях [16, с.8].

Позаурочна діяльність є частиною позакласної діяльності, але її відмітна особливість – системність та орієнтація на освітні та виховні завдання у більш організованій формі. Це можуть бути тематичні заходи, навчально-пізнавальні проекти, інтегровані уроки-практикуми, дослідницькі заняття, освітні турніри, ділові ігри та інші форми роботи, що проводяться поза уроками, але з чіткою педагогічною метою. Позаурочна діяльність спрямована на поглиблення знань, розвиток пізнавального інтересу, формування компетентностей та інтеграцію навчальної інформації у практичну діяльність [16].

Обидві форми діяльності тісно пов'язані з розвитком пізнавальної активності учнів. Вони забезпечують можливість проявити ініціативу, самостійність, творчість та допитливість. Через участь у цікавих, захоплюючих і змістовних заходах діти отримують емоційне підкріплення навчальних досягнень, що сприяє кращому засвоєнню знань. Позитивні емоції, радість від власних успіхів, відкриття нового стимулюють увагу, пам'ять, мислення і уяву, роблять процес навчання більш усвідомленим і ефективним [17, с.127].

Для успішного впровадження позакласної та позаурочної діяльності вчитель повинен враховувати індивідуальні особливості дітей, їхні інтереси та здібності, створювати сприятливу атмосферу, застосовувати різні методи стимулювання пізнавальної активності, поєднувати навчальні, дослідницькі та ігрові форми роботи. Особливо ефективними є методи творчої роботи, дослідницькі підходи, колективна та групова діяльність, інтегровані заняття, використання наочності, ігрові прийоми та проблемні ситуації.

Таким чином, позакласна та позаурочна діяльність формує базу для всебічного розвитку учня, активізує пізнавальний процес, розвиває творчі й соціальні компетентності, створює умови для прояву індивідуальних здібностей і закладає основу для подальшого інтелектуального та особистісного зростання. Вона є невід'ємною частиною сучасної початкової освіти і виступає ефективним інструментом формування мотивованого, зацікавленого та самостійного учня [24, с.229].

Позаурочну діяльність молодших школярів неможливо розглядати окремо від розвитку їхніх пізнавальних здібностей, адже саме це є однією з ключових задач виховної роботи в початковій школі.

Позакласна діяльність у початковій школі сьогодні є невід'ємною складовою освітнього процесу. Вона спрямована на всебічний розвиток особистості дитини, формування соціальних і емоційних навичок, а також на поглиблене засвоєння навчальних предметів. У сучасній педагогічній практиці вчителі та методисти розробили нові методичні підходи, які роблять позакласну діяльність більш цілеспрямованою та ефективною, водночас стимулюючи пізнавальну активність учнів, їхню самостійну ініціативу та прагнення до відкриття нового [21, с.58].

Сучасна освіта прагне до інтеграції різних навчальних предметів, що дає учням можливість застосовувати знання в різних контекстах. Позаурочна діяльність стає ідеальним простором для реалізації такого підходу. Наприклад, у рамках проєкту «Зима та її таємниці» можна поєднати природознавство, літературу та образотворче мистецтво: учні досліджують зимові явища на уроках природознавства, читають зимові казки на уроках літератури та створюють картини, натхненні прочитаним, на уроках мистецтва. Крім того, кросдисциплінарний підхід можна застосовувати при організації різних заходів, таких як конкурси наукових проєктів або виставки, де учні представляють результати з різних галузей знань, що активізує їхню пізнавальну активність і вміння інтегрувати інформацію.

Ігрові технології залишаються одними з найефективніших засобів організації позаурочної діяльності. Дидактичні ігри роблять навчання захопливим і стимулюють активну участь дітей у навчальному процесі. Наприклад, гра «Країна загадок» розвиває логічне мислення та увагу, адже діти розгадують загадки й беруть участь у конкурсах. Рольові ігри також є ефективним методом, оскільки дозволяють учням приміряти різні соціальні ролі та на практиці зрозуміти принципи взаємодії у різних ситуаціях – від сімейних до суспільних. Наприклад, створення ігрових ситуацій «магазин» або «лікарня» допомагає дітям засвоїти основи спілкування та взаємодії, одночасно активізуючи їхню пізнавальну активність [19].

Проектна діяльність є одним із ключових методів, що дозволяє виходити за межі традиційного навчання та активно залучати дітей до досліджень. Працюючи над проектами, учні набувають умінь планувати власні дії, розподіляти обов'язки та знаходити рішення для різних завдань. Наприклад, реалізація проекту «Водні ресурси міста» не лише допоможе вивчити проблему збереження води, а й сприятиме розвитку практичних навичок роботи з інформацією, аналізу даних і презентації результатів. Крім того, проектна діяльність формує командні навички: діти вчаться слухати один одного, висловлювати власну думку та шукати компроміси, що є надзвичайно важливим для соціалізації та розвитку комунікативної компетентності [63, с.206].

Врахування індивідуальних особливостей учнів є важливим аспектом організації позакласної діяльності. Кожна дитина унікальна, тому підхід до неї має відповідати її інтересам і здібностям. Це можна реалізувати через вибір тематики заходів, формування груп за інтересами або надання індивідуальних завдань. Наприклад, у клубі юних натуралістів учні можуть реалізовувати різні дослідницькі проекти: один учень вивчає екосистему власного подвір'я, інший – життя тварин у притулках. Диференційований підхід дозволяє адаптувати завдання до рівня підготовки та інтересів дітей: для одних пропонуються складніші завдання, для інших базові. Завдяки

цьому кожна дитина має можливість розвиватися у власному темпі, що сприяє підвищенню її пізнавальної активності [63].

Сучасні методики позаурочної роботи передбачають активне залучення батьків та місцевої громади. Проведення спільних заходів, таких як майстер-класи, екскурсії, спортивні змагання чи виставки, створює позитивне шкільне середовище та зміцнює зв'язок між родиною і школою. Батьки можуть брати участь у таких заходах як наставники та помічники, що сприяє розвитку у дітей соціальної відповідальності та активної громадянської позиції.

Участь у місцевих ініціативах – благодійних акціях, екологічних проектах чи волонтерських заходах – формує у дітей усвідомлення значущості власної діяльності та розвиває пізнавальну активність. Сучасні підходи до організації позаурочної роботи молодших школярів представляють собою комплексну систему, спрямовану на всебічний розвиток дитини. Інтеграція різних освітніх галузей, активне використання ігрових технологій, проектна діяльність, індивідуалізація та залучення батьків роблять позакласне життя насиченим і різноманітним [88].

Такі підходи дозволяють не лише навчати дітей, а й формувати стійку мотивацію до навчання, навички комунікації, критичного мислення та творчого самовираження. Внаслідок цього позаурочна діяльність стає важливим елементом освітнього процесу, що сприяє як особистісному, так і соціальному розвитку молодших школярів, стимулюючи їх пізнавальну активність та ініціативність [75].

Принципи організації позаурочної діяльності молодших школярів включають: відповідність віковим особливостям учнів; забезпечення послідовності з технологіями навчальної діяльності; опору на традиції та позитивний досвід організації позакласної роботи; врахування цінностей виховної системи школи; надання можливості вільного вибору на основі індивідуальних інтересів та нахилів дитини [78, с.129].

Ці принципи визначають способи організації позаурочної діяльності: участь дитини у загальношкільних справах відбувається на добровільній основі та відповідає її інтересам і нахилам. Фіксацію участі здійснює класний керівник у карті зайнятості дитини, за підсумками якої оцінюється рівень залученості учня у позаурочну діяльність.

Позаурочна діяльність учнів молодшого шкільного віку розглядається як сукупність усіх видів діяльності, що не відносяться до безпосереднього навчання на уроках, у яких доцільно та можливо вирішувати завдання виховання, соціалізації та розвитку пізнавальних здібностей. У цьому контексті надзвичайно важливо, щоб позаурочна діяльність сприяла виникненню позитивних емоцій у дітей стосовно навчальної діяльності, її змісту, форм і методів реалізації. Емоційний стан пов'язаний із переживаннями радості, здивування, захоплення, співпереживання, що активізує внутрішні ресурси дитини та робить процеси уваги, запам'ятовування та осмислення більш ефективними й продуктивними [78].

Для формування пізнавального інтересу молодших школярів у позаурочній діяльності застосовуються різноманітні методи та прийоми. Серед них виділяють творчу роботу, використання наочності, дослідницькі методи, організацію навчального співробітництва (колективна та групова діяльність), створення проблемних ситуацій, ігрові методи, проведення нестандартних занять (делові ігри, казки, подорожі, судові ігри, освітні турніри, звіти), прийоми «відкладена відгадка», «дивуй!», «фантастична добавка», інтегровані уроки, диференціацію, драматизацію, використання цікавого матеріалу (ребуси, загадки, кросворди, вікторини) [82, с.190].

Передові педагоги вміло поєднують ці методи та прийоми, створюючи емоційно-нравову ситуацію, що стимулює пізнавальний інтерес. Для ефективного педагогічного супроводу у позаурочній діяльності вчителю необхідно враховувати індивідуальні можливості учнів, створювати сприятливу навчальну атмосферу та застосовувати комплекс методів, які довели свою ефективність у практиці. Саме синтез різноманітних методів та

прийомів забезпечує активізацію пізнавальної активності та стійкий інтерес до навчання [83, с.24].

Серед основних методів активізації пізнавальної діяльності у позаурочній роботі виділяють метод пізнавальних ігор (шарди, загадки, дидактичні ігри, метаграми, анаграми, логографи), метод емоційного стимулювання (змагання між учнями), метод створення ситуацій пізнавального спору та метод розв'язування нестандартних завдань.

Ці методи реалізуються через прийоми, такі як аналіз змісту за власними питаннями, навчання інтонаційному оформленню питальних і вигуківих речень, складання загадок, виділення головного персонажа та побудова пізнавального маршруту навколо нього, складання творчих розповідей і творів, використання пословиць, ілюстрування прочитаних думок, звертання до додаткових джерел інформації, складання плану прочитаного [7, с.23].

Усі ці методи та прийоми органічно впроваджуються у тематичні заходи позаурочної діяльності, сприяючи розвитку пізнавальної активності, творчості та самостійності молодших школярів. Вони дозволяють учням не лише активно брати участь у навчально-виховному процесі, а й відчувати радість від пізнання та формувати стійкий інтерес до нових знань [13].

Позаурочна діяльність учнів охоплює різні форми організованого пізнання, що сприяють розвитку творчих та дослідницьких здібностей. До таких видів належать екскурсії, під час яких учні відвідують навчальні, культурні або природні об'єкти для закріплення знань і розширення уявлень про навколишній світ; спостереження, що передбачає систематичне вивчення об'єктів чи явищ з метою розвитку уваги, аналітичного мислення та навичок самостійного аналізу; практичні роботи, у процесі яких учні виконують конкретні дії для закріплення теоретичних знань у практичних ситуаціях; дослідницьку діяльність, що включає самостійне або групове формулювання питань і гіпотез, проведення експериментів та аналіз результатів, розвиваючи критичне мислення і творчі здібності; а також

проектну діяльність, у якій учні працюють над створенням продукту або вирішенням проблемної ситуації, що сприяє розвитку навичок планування, співпраці та творчості [5].

Види позаурочної діяльності узагальнені на схемі 1.3.

Схема 1.3.

Загалом, позакласна та позаурочна діяльність учнів початкової школи є важливим компонентом сучасного освітнього процесу, оскільки забезпечує всебічний розвиток особистості та стимулює пізнавальну активність. Хоча ці поняття часто вживані як синоніми, вони відрізняються за своєю структурою, організаційною формою та цільовою спрямованістю: позакласна діяльність охоплює широкий спектр заходів поза межами уроків, спрямованих на розвиток творчих, соціальних і комунікативних компетентностей, тоді як позаурочна діяльність має системний характер і більш чітко орієнтована на освітні та виховні завдання [11, с.7].

Позаурочна діяльність активізує пізнавальну активність учнів, формує вміння самостійно ставити запитання, шукати відповіді, аналізувати та

інтегрувати знання в практичну діяльність. Використання ігрових технологій, дослідницьких підходів, проєктної роботи, рольових ігор, інтегрованих уроків і диференційованих завдань дозволяє дітям відчувати радість відкриття нового, що сприяє розвитку уваги, мислення, пам'яті та уваги [34, с.294].

Індивідуалізація та диференціація є ключовими умовами успішного розвитку пізнавальної активності, оскільки враховують інтереси, здібності та темп розвитку кожної дитини. Формування командних навичок, уміння висловлювати власну думку, слухати інших та знаходити компроміси через колективну діяльність розвиває соціальні компетентності та підвищує мотивацію до навчання.

Активне залучення батьків та місцевої громади у позаурочну діяльність створює сприятливе соціальне середовище, посилює зв'язок між школою та сім'єю, формує у дітей почуття соціальної відповідальності та ініціативності. Участь у благодійних акціях, екологічних проєктах, волонтерських заходах стимулює пізнавальний інтерес і розвиває усвідомлення значущості власної діяльності [44, с.240].

Сучасні методики організації позаурочної діяльності включають інтеграцію навчальних галузей, застосування різних методів стимулювання пізнавальної активності, поєднання навчальних, дослідницьких та ігрових форм роботи. Це дозволяє не лише засвоювати знання, а й формувати стійку мотивацію до навчання, творче мислення, самостійність та комунікативні навички.

Таким чином, позаурочна діяльність виступає ефективним інструментом формування пізнавальної активності, творчих здібностей і соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку. Вона створює умови для прояву індивідуальних нахилів, стимулює допитливість та ініціативність, сприяє емоційному підкріпленню навчальних досягнень і закладає фундамент для подальшого інтелектуального, особистісного та соціального розвитку дитини.

Висновки до розділу 1

Позакласна та позаурочна діяльність учнів початкової школи є невід'ємною складовою сучасного освітнього процесу, що забезпечує всебічний розвиток особистості та стимулює пізнавальну активність. Незважаючи на те, що ці поняття іноді вживаються як синоніми, вони відрізняються за структурою, формами організації та цільовою спрямованістю. Позакласна діяльність охоплює широкий спектр заходів поза уроками, спрямованих на розвиток творчих, соціальних та комунікативних компетентностей, тоді як позаурочна діяльність характеризується системністю та більш чіткою орієнтацією на освітні та виховні завдання.

Позаурочна діяльність активізує пізнавальну активність учнів, формує навички самостійного мислення, аналізу, інтеграції знань у практичну діяльність та стимулює прагнення до відкриття нового. Використання ігрових технологій, дослідницьких підходів, проектної роботи, рольових ігор, інтегрованих уроків та диференційованих завдань дозволяє учням отримувати радість від навчання, що підвищує ефективність уваги, пам'яті, мислення та уяви.

Індивідуалізація та диференціація є ключовими умовами розвитку пізнавальної активності, оскільки враховують інтереси, здібності та темп розвитку кожної дитини. Колективна діяльність та командні проекти сприяють розвитку соціальних компетентностей, уміння висловлювати власну думку, слухати інших і знаходити компроміси, що підвищує мотивацію до навчання та активність у пізнанні нового.

Активне залучення батьків та місцевої громади створює сприятливе соціальне середовище, зміцнює зв'язок між школою та сім'єю та формує почуття соціальної відповідальності й ініціативності у дітей. Участь у благодійних акціях, екологічних проєктах та волонтерських заходах стимулює пізнавальний інтерес і розвиває усвідомлення значущості власної діяльності.

Сучасні методики позаурочної роботи передбачають інтеграцію навчальних галузей, застосування різноманітних методів стимулювання пізнавальної активності, поєднання навчальних, дослідницьких та ігрових форм роботи. Це дозволяє не лише ефективно засвоювати знання, а й формувати стійку мотивацію до навчання, творче мислення, самостійність та комунікативні навички.

Отже, позаурочна діяльність виступає ефективним інструментом розвитку пізнавальної активності, творчих здібностей і соціальної компетентності учнів молодшого шкільного віку. Вона створює умови для прояву індивідуальних нахилів, стимулює допитливість та ініціативність, підвищує ефективність навчального процесу та закладає фундамент для подальшого інтелектуального, особистісного й соціального розвитку дитини.

Розділ 2. МЕТОДИКА РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ У ПОЗАУРОЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

2.1. Розвиток пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності

Пізнавальна активність учнів початкової школи є ключовим показником ефективності навчального процесу, оскільки від неї залежить рівень засвоєння знань, формування навичок самостійного мислення та здатності до творчого вирішення проблем. У сучасній педагогіці особлива увага приділяється розвитку цієї активності не лише на уроках, а й у позаурочній діяльності, яка створює додатковий простір для дослідження, експериментування та реалізації інтересів дітей.

Позакласні та позаурочні форми роботи дозволяють виховувати у молодших школярів допитливість, ініціативність і самостійність у навчанні. Позаурочна діяльність, на відміну від традиційного уроку, характеризується гнучкістю форм, можливістю вибору напрямів роботи та інтеграцією різних освітніх галузей. Вона включає проведення тематичних проєктів, дослідницьких експериментів, інтегрованих уроків-практикумів, науково-пізнавальних ігор, рольових та ділових ігор, майстер-класів, екскурсій, турнірів, виставок та конкурсів. Така різноманітність форм діяльності сприяє активізації пізнавального процесу, оскільки діти отримують можливість практично застосовувати отримані знання, аналізувати результати та робити власні висновки [39].

Особливе значення для розвитку пізнавальної активності має *проєктна діяльність*, яка дозволяє учням планувати власні дії, розподіляти обов'язки, працювати в команді та розвивати вміння досліджувати. Наприклад, реалізація проєкту «Водні ресурси міста» не лише формує знання про екологію та способи економії води, а й розвиває навички роботи з інформацією, аналізу даних та презентації результатів. Через участь у колективних проєктах діти вчаться слухати один одного, висловлювати

власну думку, знаходити компроміси та співпрацювати, що формує соціальні та комунікативні компетентності.

Не менш важливим аспектом є *індивідуалізація та диференціація завдань*, які враховують інтереси, здібності та рівень підготовки кожного учня. У позаурочній діяльності можливо створювати групи за інтересами або пропонувати індивідуальні завдання, що дозволяє кожній дитині розвиватися у власному темпі. Наприклад, у клубі юних натуралістів один учень може досліджувати екосистему шкільного подвір'я, інший — спостерігати за життям тварин у притулках. Такий підхід формує у дітей впевненість у власних силах, підтримує внутрішню мотивацію та активізує пізнавальний інтерес.

У позаурочній діяльності важливу роль відіграє *ігровий компонент*, який робить навчання захопливим і стимулює активну участь дітей. Дидактичні, рольові та логічні ігри допомагають розвивати увагу, пам'ять, мислення, уяву та креативність. Наприклад, ігри «Країна загадок» або «Магазин» дають можливість учням не лише застосовувати знання на практиці, а й засвоювати соціальні норми та правила взаємодії. Ігрові ситуації формують емоційний позитивний досвід, що підсилює пізнавальний інтерес та створює внутрішню мотивацію до навчання.

Особлива увага приділяється *залученню батьків та місцевої громади* у позаурочну діяльність. Спільні заходи майстер-класи, екскурсії, спортивні та культурні події, благодійні акції або екологічні проекти дозволяють дітям усвідомити практичне значення знань, формують почуття відповідальності та соціальної активності. Така взаємодія не лише розширює освітнє середовище, а й підсилює мотивацію до самостійного пізнання та досліджень [45].

Для ефективного розвитку пізнавальної активності у позаурочній діяльності застосовуються різноманітні методи: творча робота, дослідницькі експерименти, інтегровані заняття, колективна та групова діяльність, проблемні ситуації, диференційовані завдання, драматизація,

наочні матеріали, інтерактивні вправи та прийоми «дивуй!», «фантастична добавка», «відкладена відгадка». Використання таких методів дозволяє формувати у дітей критичне мислення, уміння аналізувати, порівнювати та робити висновки, розвивати самостійність та творчі здібності.

Таким чином, позаурочна діяльність є ефективним засобом формування пізнавальної активності учнів початкової школи. Вона сприяє розвитку допитливості, самостійності, творчості та соціальних компетентностей, забезпечує емоційне підкріплення навчальних досягнень та стимулює внутрішню мотивацію до пізнання. Позаурочна діяльність створює умови для практичного застосування знань, розвитку креативності та ініціативності, а також формує стійкий інтерес до навчання, що є основою подальшого інтелектуального і особистісного зростання дитини.

Формування пізнавальної активності молодших школярів можливе не лише під час уроків, а й у *процесі позаурочної діяльності*. Ми виокремили основні переваги позаурочної роботи, що позитивно впливають на розвиток пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку [80, с.23].

Під час дослідження рівня сформованості пізнавальної активності ми визначили критерії та показники цього явища, а також здійснили аналіз результатів. Оскільки нами було виокремлено компоненти пізнавальної активності, кожному з них відповідають певні рівні, критерії та характеристики.

Для виявлення рівня сформованості пізнавальної активності у молодших школярів пропонується застосовувати бесіду з підготовленими запитаннями, відповіді на які співвідносяться з певними рівнями розвитку.

Приклади запитань, які ми радимо використовувати:

- Чи завжди ви доводите розпочату справу до кінця?
- Чи подобається вам дізнаватися щось нове та ставити запитання про навколишній світ?
- Як часто ви пробуєте виконати завдання по-своєму, шукаючи нові способи вирішення?

– Чи любите ви працювати над проєктами або дослідженнями разом з іншими дітьми?

– Що ви робите, якщо не розумієте завдання з першого разу?

– Чи намагаєтеся ви шукати інформацію самостійно, а не тільки слухати пояснення вчителя?

– Чи обговорюєте ви свої ідеї та результати роботи з друзями або вчителем?

– Як часто ви пробуєте виконати завдання, навіть якщо воно здається складним?

– Чи пам'ятаєте ви випадки, коли придумували щось нове або створювали власний спосіб вирішення завдання?

– Чи подобається вам ділитися своїми знахідками або результатами роботи з іншими?

– Як ви зазвичай реагуєте на помилки – намагаєтеся виправити їх чи одразу залишаєте справу?

Запропоновані запитання безпосередньо пов'язані з трьома компонентами пізнавальної активності молодших школярів: емоційно-вольовим, процесуальним та оцінно-регулювальним. Завдяки визначеним критеріям та характеристикам можна з'ясувати, який рівень сформованості пізнавальної активності притаманний дитині.

Поряд із проведенням бесіди доцільно використовувати методику діагностики спрямованості навчальної мотивації. Вона допомагає виявити рівень навчальної мотивації молодших школярів і тісно пов'язана з мотиваційно-цільовим компонентом структури пізнавальної активності. Основна мета методики полягає у визначенні спрямованості та рівня розвитку внутрішньої мотивації учнів у процесі вивчення навчальних предметів.

К. Андрухова розглядає пізнавальний інтерес як емоційно забарвлену потребу, яка пройшла етап мотивації та надає діяльності школяра захоплюючого, привабливого характеру [2, с.12].

У процесі дослідження нами було визначено певні засоби формування пізнавальної активності молодших школярів у позаурочній діяльності. Під час розробки таких заходів важливо враховувати, що використані засоби мають відповідати етапам становлення пізнавальної активності, описаним у теорії.

Пізнавальний інтерес розглядається як особливе ставлення особистості до навколишнього світу, яке наповнене мотивами, емоціями та має захоплюючий характер. Його розвиток відбувається поступово, проходячи через кілька рівнів: цікавість, допитливість і власне стійкий пізнавальний інтерес.

Пізнавальна активність, у свою чергу, трактується як характеристика діяльності особистості, що проявляється у ставленні учня до змісту й процесу навчання, у прагненні швидко й ефективно оволодівати знаннями та способами діяльності, а також у здатності мобілізувати вольові зусилля для досягнення навчально-пізнавальних цілей.

Нами було виокремлено чотири ключові структурні компоненти пізнавальної активності молодших школярів:

- емоційно-вольовий;
- мотиваційно-цільовий;
- процесуальний;
- оцінно-регулювальний.

Ми також визначили три рівні розвитку пізнавальної активності: репродуктивний, інтерпретаційний та творчий.

Формування пізнавальної активності має поетапний характер, тому були виділені такі етапи:

- початковий (виникнення пізнавального інтересу);
- пошуковий (постановка проблеми та визначення послідовності дій для її розв'язання);
- випробувальний (застосування здобутих знань на практиці).

Для виявлення початкового рівня сформованості пізнавальної активності молодших школярів ми застосували спеціально розроблену бесіду. Серед ефективних засобів формування пізнавальної активності у позаурочній діяльності було виокремлено:

- використання ігор-бесід, спрямованих на розвиток пізнавального інтересу;
- проведення ігор-гіпотез, що стимулюють постановку проблеми та відкриття учнями послідовності дій для її розв’язання;
- організацію математичного квесту «Елементи логіки. Судження: істинне чи хибне», метою якого є формування вміння застосовувати відкриту послідовність дій у схожих життєвих ситуаціях.

У процесі дослідження були визначені рівні, критерії та характеристики компонентів пізнавальної активності, які представлені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Рівні, критерії та характеристики компонентів пізнавальної активності

Компоненти пізнавальної активності	Творчий рівень	Інтерпретуючий рівень	Репродуктивний рівень
Емоційно-вольовий	Довготривала концентрація, висока самостійність, прагнення долати труднощі, активна позиція у здобутті знань	Середня концентрація, ситуативна самостійність, подолання труднощів із допомогою дорослого, активність залежно від ситуації	Низька концентрація, мінімальна самостійність, уникання діяльності, пасивна позиція у здобутті знань
Мотиваційно-цільовий	Внутрішня мотивація, повне прийняття та виконання завдання	Перехід від зовнішньої до внутрішньої мотивації, інтерес до завдання без	Зовнішня мотивація (вказівки вчителя), неприйняття та

		його повного виконання	невиконання завдання
Процесуальний	Самостійне включення у діяльність, наявність пізнавальних питань, стійкий інтерес, бажання ділитися новою інформацією	Включення за стимулювання, пізнавальні питання з'являються вибірково, інтерес частково утримується, часткове бажання ділитися	Відмова від участі, відсутність пізнавальних питань, інтерес не утримується, відсутнє бажання ділитися
Оцінно-регулюючий	Здійснення самооцінки	Самооцінка лише за потреби	Самооцінка не здійснюється

З метою виявлення рівня розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності були визначені наступні рівні: *високий, достатній, середній, низький*. Ці рівні відображені у таблиці 2.2.

Таблиця 2.2.

Рівні розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності

Рівень	Характеристика пізнавальної активності	Ознаки поведінки та діяльності учня
Високий	Учень проявляє активний інтерес до навчання, самостійно шукає нову інформацію, прагне до глибокого розуміння явищ та процесів.	Постійно ставить запитання, проявляє ініціативу у дослідженнях, активно обговорює результати, експериментує та пропонує власні ідеї, доводить розпочату справу до кінця.
Достатній	Учень проявляє зацікавленість до нових знань та активно включається у діяльність, проте потребує певної допомоги в організації своєї роботи.	Часто ставить запитання, намагається шукати відповіді самостійно, бере участь у проєктній діяльності, інколи потребує підказок або настанов від вчителя.
Середній	Учень виявляє інтерес до навчання вибірково, потребує підтримки та	Виконує завдання за інструкцією, рідко ставить власні запитання, потребує допомоги у плануванні

	стимулювання для прояву пізнавальної активності.	роботи, обмежено проявляє ініціативу та креативність.
Низький	Учень демонструє пасивність у навчальній діяльності, не проявляє допитливості, рідко ініціює самостійну роботу.	Виконує завдання тільки за прямою вказівкою, не ставить запитань, не прагне до самостійного пошуку інформації, швидко втрачає інтерес до навчання.

Після визначення рівнів розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи (високий, достатній, середній, низький) доцільно розробити конкретні критерії для оцінювання цієї активності у позаурочній діяльності. Критерії дозволяють систематично фіксувати прояви ініціативності, допитливості, самостійності, творчості, комунікаційних навичок та стійкості у виконанні завдань. Вони забезпечують можливість не лише якісного, але й кількісного оцінювання рівня пізнавальної активності учнів через балову систему, що дозволяє співвіднести отримані результати з відповідними рівнями розвитку. Таблиця 2.3 відображає запропоновані критерії, їхню характеристику, шкалу оцінювання та відповідні рівні пізнавальної активності.

Таблиця 2.3.

Критерії, характеристика, шкалу оцінювання та відповідні рівні пізнавальної активності.

Критерій	Опис показника	Шкала у балах	Рівень розвитку
Ініціативність у навчальній діяльності	Учень самостійно пропонує теми досліджень, висловлює власні ідеї та пропозиції	3 бали – постійно проявляє ініціативу; 2 бали – час від часу проявляє ініціативу; 1 бал – рідко проявляє ініціативу; 0 балів – не проявляє	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1 бал), низький (0 балів)
Допитливість та ставлення до нових знань	Учень проявляє інтерес до нової інформації, ставить	3 бали – активно ставить запитання та шукає додаткову	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1

	запитання, прагне дізнатися більше	інформацію; 2 бали – ставить запитання з допомогою; 1 бал – ставить поодинокі запитання; 0 балів – не проявляє інтересу	бал), низький (0 балів)
Самостійність у виконанні завдань	Учень виконує завдання без підказок, організовує власну діяльність	3 бали – виконує завдання самостійно, планує дії; 2 бали – частково самостійно, потребує настанов; 1 бал – виконує завдання лише за допомогою; 0 балів – виконує тільки з прямими вказівками	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1 бал), низький (0 балів)
Творчість і креативність	Учень пропонує нестандартні рішення, експериментує, створює власні проекти або ідеї	3 бали – постійно пропонує нові рішення; 2 бали – інколи пропонує; 1 бал – рідко пропонує; 0 балів – не проявляє творчості	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1 бал), низький (0 балів)
Комунікаційні навички та співпраця	Учень активно працює в групі, слухає інших, обговорює результати	3 бали – активно взаємодіє, пропонує ідеї; 2 бали – взаємодіє з підтримкою; 1 бал – пасивно бере участь; 0 балів – не взаємодіє	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1 бал), низький (0 балів)
Стійкість та завершення справи	Учень доводить розпочату роботу до кінця, не здається при труднощах	3 бали – завжди завершує; 2 бали – зазвичай завершує; 1 бал – інколи не	Високий (3 бали), достатній (2 бали), середній (1

		завершує; 0 балів – не завершує	бал), низький (0 балів)
--	--	------------------------------------	----------------------------

Сумарна оцінка за кожним з рівнів складає:

15–18 балів – *високий рівень* пізнавальної активності;

11–14 балів – *достатній рівень*;

6–10 балів – *середній рівень*;

0–5 балів – *низький рівень*.

Також у процесі виконання дослідження було розроблено 25 заходів для позаурочної роботи: «Країна загадок», «Міні-експерименти», «Мандрівка до світу тварин», «Лабораторія юного хіміка», «Екологічна місія», «Міні-проекти «Водні ресурси міста»», «Книжкова подорож», «Математичні пригоди», «Літературні квести», «Рольові ігри «Магазин»», «Подорож у часі», «Міні-турніри з природознавства», «Школа юних інженерів», «Експедиція «Навколо школи»», «Фантастична добавка», «Міні-театр», «Досліди з магнітами», «Кросдисциплінарний проєкт «Зима та її таємниці»», «Шаради та метаграми», «Міні-садівники», «Судові ігри», «Інтерактивні міні-екскурсії», «Творчі розповіді», «Міні-дослідження «Життя тварин»», «Емоційний турнір», які унаочнені у таблиці 2.4.

Таблиця 2.4.

Заходи для позаурочної роботи

№	Назва заходу	Зміст	Реалізація заходу
1	«Країна загадок»	Розвиток логічного мислення та уваги	Діти отримують загадки та головоломки, об'єднуються в команди, розв'язують завдання, обговорюють відповіді
2	«Міні-експерименти»	Ознайомлення з простими фізичними явищами	Учні проводять досліди з водою, повітрям, магнітами, роблять висновки та записують спостереження

3	«Мандрівка до світу тварин»	Розширення знань про біорізноманіття	Презентація тварин, обговорення їхніх особливостей, створення колажів та малюнків
4	«Лабораторія юного хіміка»	Формування дослідницьких умінь	Проведення безпечних хімічних дослідів, фіксування результатів та обговорення явищ
5	«Екологічна місія»	Виховання пізнавальної активності та екологічної свідомості	Спостереження за природою, створення проєктів з утилізації сміття, участь у саджанні рослин
6	«Міні-проєкти «Водні ресурси міста»»	Дослідження проблем водних ресурсів	Збір інформації, створення плакатів, презентація результатів класу
7	«Книжкова подорож»	Розвиток читацького інтересу та аналізу тексту	Читання уривків казок, обговорення подій, створення ілюстрацій та творчих оповідань
8	«Математичні пригоди»	Розвиток логіки та математичного мислення	Ігрові завдання, головоломки, квести з числами, команди з розв'язанням завдань
9	«Літературні квести»	Розвиток аналітичного мислення та пам'яті	Відгадування персонажів, пошук інформації в тексті, складання сюжетних схем
10	«Рольові ігри «Магазин»»	Формування практичних навичок та соціальної компетентності	Учні розподіляють ролі, моделюють покупки та обслуговування, обговорюють взаємодію
11	«Подорож у часі»	Розширення знань з історії	Створення історичних міні-проєктів, реконструкція подій у класі, презентація відкриттів
12	«Міні-турніри з природознавства»	Конкурсні завдання з природничих наук	Питання, вікторини, групові змагання,

			підбиття підсумків та обговорення
13	«Школа юних інженерів»	Формування просторового мислення та технічних умінь	Конструювання моделей, збирання простих механізмів, демонстрація роботи конструкцій
14	«Експедиція «Навколо школи»»	Розвиток спостережливості та дослідницьких навичок	Спостереження природи, складання карт місцевості, запис спостережень
15	«Фантастична добавка»	Стимулювання креативності та уяви	Учні доповнюють історії, створюють альтернативні сюжети та персонажів
16	«Міні-театр»	Розвиток творчих здібностей та комунікації	Підготовка сценок за казками або власними сюжетами, виступи перед класом
17	«Досліди з магнітами»	Ознайомлення з фізичними явищами	Проведення експериментів з магнітами, пояснення спостережених явищ
18	«Кросдисциплінарний проєкт «Зима та її таємниці»»	Інтеграція природознавства, літератури, мистецтва	Дослідження зимових явищ, читання зимових казок, створення малюнків та колажів
19	«Шаради та метаграми»	Розвиток мислення та уваги	Командні ігри з розгадуванням шарад та метаграм, обговорення стратегій
20	«Міні-садівники»	Розвиток пізнавальних та практичних умінь	Посадка рослин, спостереження за ростом, ведення щоденників спостережень
21	«Судові ігри»	Формування критичного мислення та аналізу	Моделювання судових ситуацій, обговорення фактів та прийняття рішень
22	«Інтерактивні міні-екскурсії»	Ознайомлення з культурою та історією	Віртуальні або локальні екскурсії, підготовка запитань, обговорення досвіду

23	«Творчі розповіді»	Розвиток мовлення, уяви та аналітики	Створення оповідань на задану тему, презентація класу, обговорення сюжетів
24	«Міні-дослідження «Життя тварин»»	Розвиток навичок спостереження та аналізу	Спостереження за поведінкою тварин, фіксація результатів, порівняння з літературними джерелами
25	«Емоційний турнір»	Стимулювання активності та мотивації	Конкурси на швидкість виконання завдань, квести та вікторини з емоційним підкріпленням, підведення підсумків

Як показало дослідження, позаурочна діяльність є ефективним засобом формування пізнавальної активності учнів початкової школи. Вона сприяє розвитку допитливості, самостійності, творчості та соціальних компетентностей, забезпечує емоційне підкріплення навчальних досягнень та стимулює внутрішню мотивацію до пізнання. Позаурочна діяльність створює умови для практичного застосування знань, розвитку креативності та ініціативності, а також формує стійкий інтерес до навчання, що є основою подальшого інтелектуального і особистісного зростання дитини.

Отже, проведені дослідження підтвердили, що позаурочна діяльність є ефективним інструментом формування та розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи. Вона створює умови для інтеграції знань, практичного застосування навчального матеріалу та розвитку таких важливих особистісних якостей, як допитливість, ініціативність, самостійність і креативність. Завдяки різноманітним формам і методам організації позаурочної роботи школярі отримують можливість не лише засвоювати нову інформацію, а й активно взаємодіяти з оточенням, експериментувати, ставити запитання та пропонувати власні рішення.

У ході дослідження були визначені основні компоненти пізнавальної активності (емоційно-вольовий, мотиваційно-цільовий, процесуальний та оцінно-регулювальний), а також критерії та рівні її сформованості. Запропонована бальна система оцінювання дає змогу об'єктивно фіксувати прояви пізнавальної активності та співвідносити їх із рівнями розвитку (високий, достатній, середній, низький). Це забезпечує можливість системного аналізу та подальшої корекції освітнього процесу.

Практичне значення має також розроблений комплекс позаурочних заходів (ігрових, дослідницьких, проєктних, інтегрованих), які сприяють розвитку критичного мислення, соціальних і комунікаційних компетентностей учнів, формують уміння співпрацювати та доводити розпочату справу до кінця.

Таким чином, позаурочна діяльність у початковій школі виступає не лише доповненням до уроків, а й важливим освітнім середовищем, у якому формується стійкий пізнавальний інтерес, розвивається внутрішня мотивація до навчання та забезпечуються умови для цілісного інтелектуального й особистісного зростання молодших школярів.

2.2. Результати педагогічного експерименту

У попередньому параграфі (2.1) вже було окреслено рівні сформованості пізнавальної активності. У межах нашого дослідження ми виділяємо такі рівні її розвитку: *високий, достатній, середній та низький*.

Для оцінки розвитку пізнавальної активності учнів була проведена дослідно-пошукова робота, яка здійснювалася в три етапи:

1. *Констатувальний етап* – на цьому етапі було виявлено початковий рівень розвитку пізнавальної активності учнів.
2. *Формувальний етап* – на основі результатів первинної діагностики була розроблена програма, спрямована на активізацію пізнавальної діяльності молодших школярів

3. *Контрольний етап* – проведена повторна діагностика рівня розвитку пізнавальної активності учнів з метою оцінки ефективності впровадженої програми.

Дослідження проводилося на базі

Івано-

Франківської області у четвертих класах. В експериментальному 4 «А» класі було 25 учнів, а в контрольному 4 «Б» класі 23 учнів.

На першому етапі експерименту (констатувальному) була проведена діагностика початкового рівня сформованості пізнавальної активності учнів за даними оцінювання результатів у позаурочній діяльності.

Для оцінки початкового рівня сформованості пізнавальної активності учнів використовувалися завдання, які були виконані у позаурочній діяльності. Учні мали виконати завдання-проект та відповісти на додаткові запитання.

На початковому етапі педагогічного експерименту в експериментальному класі (4-А, 25 учнів) та контрольному класі (4-Б, 23 учні) було здійснено вхідну діагностику рівня сформованості пізнавальної активності молодших школярів. Результати виконання діагностичної контрольної роботи дали змогу визначити початковий рівень розвитку досліджуваної якості та простежити відмінності між групами. Отримані показники систематизовано й узагальнено у таблиці 2.5.

Таблиця 2.5.

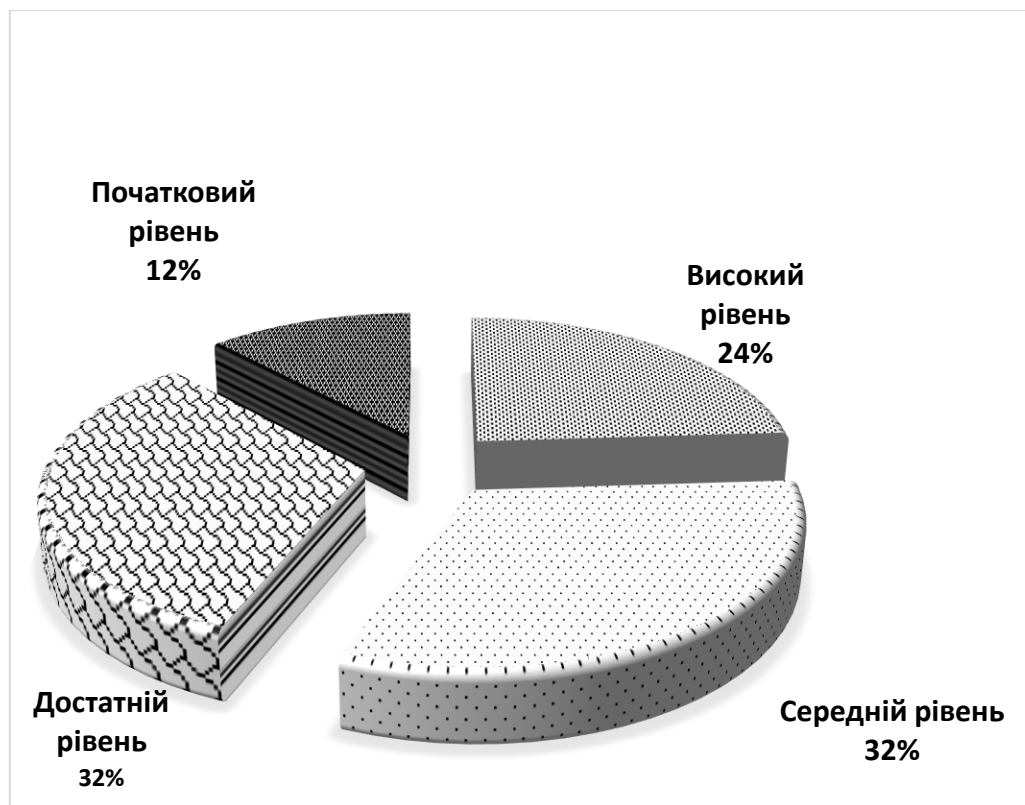
Рівні сформованості пізнавальної активності учнів (констатувальний етап)

Рівні сформованості пізнавальної активності учнів	Кількість учнів	
	Експериментальний клас 4 «А» (25 учнів)	Контрольний клас 4 «Б» (23 учні)
<i>високий</i>	6	6

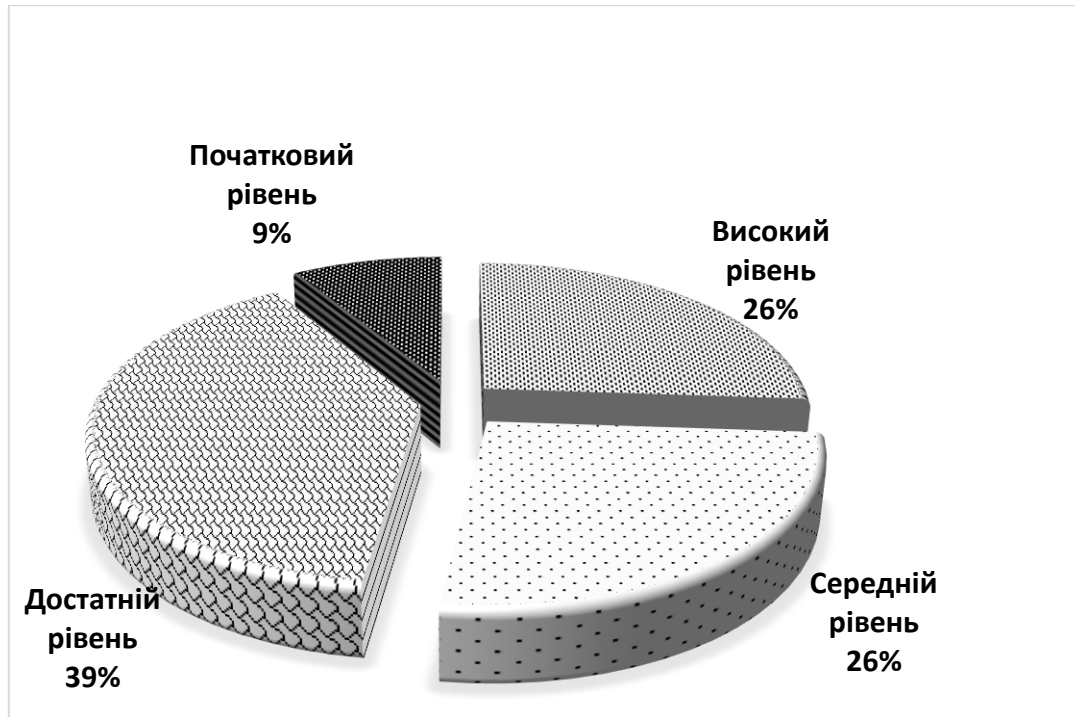
<i>середній</i>	8	6
<i>достатній</i>	8	9
<i>низький</i>	3	2

Аналіз результатів вхідного контролю засвідчив, що показники в обох класах є майже ідентичними, що свідчить про їхню відносну однорідність за рівнем сформованості пізнавальної активності на початку експерименту. Для наочності та кращого сприйняття отримані дані відображено у вигляді діаграм.

Діаграма 2.1.
Результати рівня сформованості пізнавальної активності учнів експериментального класу (констатувальний етап)

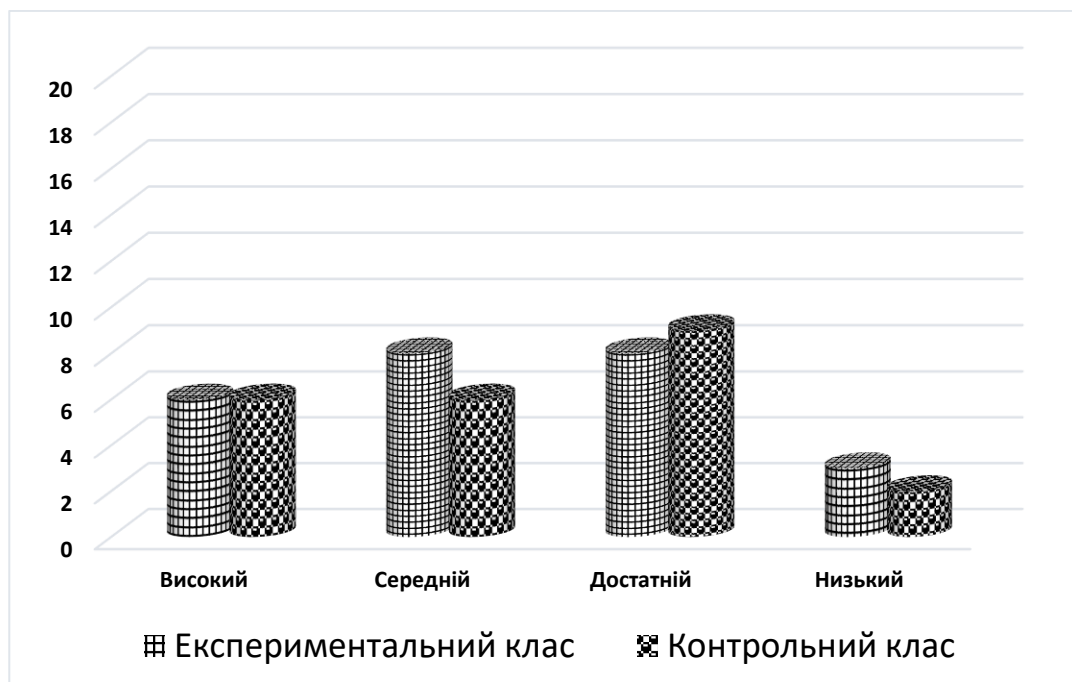
Діаграма 2.2.
Результати рівня сформованості пізнавальної активності учнів контрольного класу (констатувальний етап)

У результаті порівняння показників учнів експериментального й контрольного класів було зафіксовано результати, які унаочнені на діаграмі 2.3.

Діаграма 2.3

Рівні сформованості пізнавальної активності учнів
(констатувальний етап)

За результатами проведеного дослідження встановлено, що учні експериментального класу (25 учнів) продемонстрували аналогічні результати з контрольним класом (23 учні) на високому рівні сформованості пізнавальної активності: по 6 учнів у кожній групі. Ці школярі виявили здатність самостійно застосовувати ефективні стратегії виконання завдань у позаурочній діяльності, швидко та точно знаходити рішення запропонованих проблемних ситуацій, а також активно відповідати на додаткові запитання без залучення допомоги педагога.

Достатній рівень сформованості пізнавальної активності було зафіксовано у 8 учнів експериментального класу та 9 учнів контрольного. Вони змогли виконати лише частину запропонованих завдань у позаурочній діяльності та потребували додаткової методичної підтримки й спрямування з боку педагога.

Середній рівень показали 8 учнів експериментального класу та 6 учнів контрольного класу. Вони виявили певну самостійність у виконанні завдань, однак часто користувалися допомогою педагога.

Низький рівень сформованості пізнавальної активності зафіксовано у 3 учнів експериментального та 2 учнів контрольного класу. Ці школярі не змогли самостійно впоратися із завданнями позаурочної діяльності й давали відповіді на окремі запитання лише за умови постійної підтримки та допомоги педагога на всіх етапах роботи.

Після проведення вхідної діагностики та визначення рівнів розвитку пізнавальної активності учнів було розроблено і запропоновано систему завдань, спрямованих на поступове формування та вдосконалення відповідних умінь у позаурочній діяльності. В основу системи покладено розроблені критерії оцінювання (ініціативність, допитливість, самостійність, творчість, комунікаційні навички, стійкість), які дозволяли не лише спостерігати за проявами активності, а й цілеспрямовано формувати їх у різних видах діяльності.

Завдання добиралися з урахуванням вікових особливостей молодших школярів, їхніх пізнавальних інтересів та можливостей. Вони мали інтегрований характер і передбачали як індивідуальне виконання, так і групову роботу. Кожне завдання було спрямоване на розвиток певного компонента пізнавальної активності: від логічних і творчих вправ до дослідницьких проєктів, експериментів, рольових ігор та інтерактивних квестів.

У систему увійшли 25 заходів різного типу: пізнавальні ігри, міні-дослідження, творчі конкурси, екологічні місії, математичні та літературні квести, рольові й театралізовані ігри, практичні експерименти, інтегровані міні-проєкти. Така різноманітність завдань дозволила активізувати пізнавальну діяльність учнів, забезпечити залучення всіх рівнів мислення (від репродуктивного до творчого), а також створити умови для виявлення ініціативності та розвитку самостійності у процесі спільної роботи.

Таким чином, запропонована система завдань стала наступним етапом експерименту й дозволила ефективно реалізувати критерії оцінювання пізнавальної активності учнів у позаурочній діяльності.

Повторна діагностика рівня пізнавальної активності учнів, проведена за результатами контрольної діагностики, дала змогу зафіксувати такі результати. Оцінювання здійснювалося відповідно до визначених рівнів: 15–18 балів – високий рівень пізнавальної активності; 11–14 балів – достатній рівень; 6–10 балів – середній рівень; 0–5 балів – низький рівень. Отримані показники розподілилися наступним чином і узагальнені у таблиці 2.6.

Таблиця 2.6.

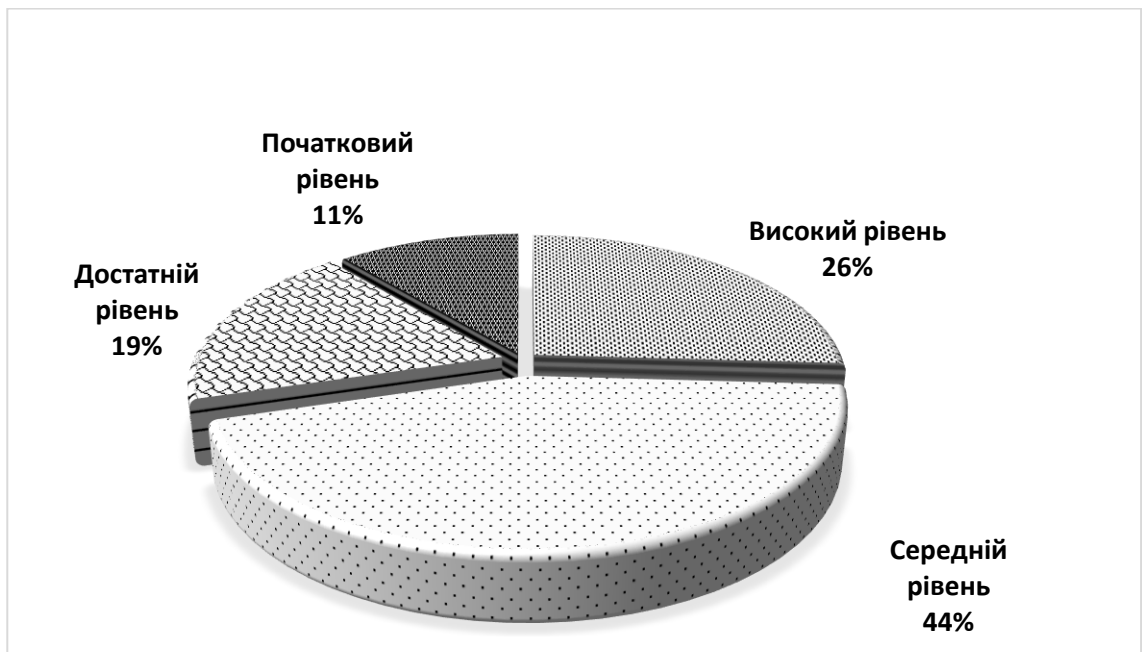
Рівні сформованості пізнавальної активності учнів	Кількість учнів	
	Експериментальний клас 4 «А» (25 учнів)	Контрольний клас 4 «Б» (23 учні)

<i>високий</i>	7	6
<i>середній</i>	12	7
<i>достатній</i>	5	8
<i>низький</i>	1	2

З метою унаочнення представимо результати узагальнення діагностики, представлені відповідною кількістю балів на діаграмах (2.4., 2.5., 2.6.).

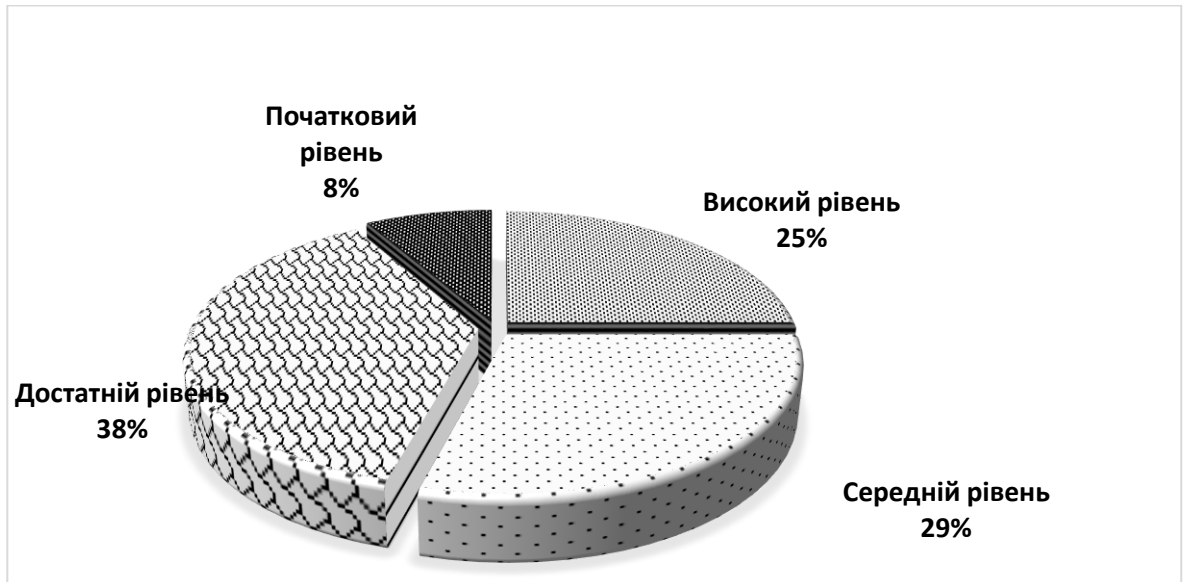
Діаграма 2.4

Результати рівня сформованості пізнавальної активності учнів
експериментального класу (контрольний етап)

Діаграма 2.5

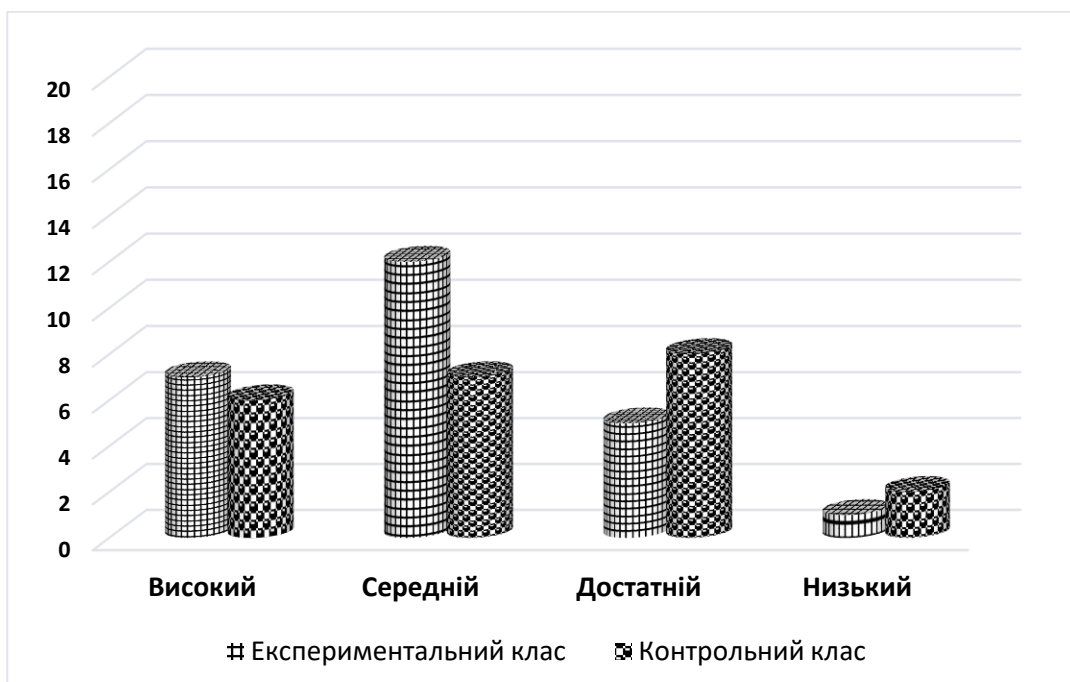
Результати рівня сформованості пізнавальної активності учнів
контрольного класу (контрольний етап)

У співставленні результатів експериментального та контрольного класів маємо наступні показники.

Діаграма 2.6.

Рівні сформованості пізнавальної активності учнів
(контрольний етап)

Як свідчать результати проведеного експерименту, у експериментальному класі відбулося помітне покращення показників на низькому рівні сформованості пізнавальної активності. На початку дослідження цей рівень спостерігався у 3 учнів, тоді як на завершальному етапі залишився лише 1 учень. У контрольному класі дані показники залишилися незмінними (2 учні на початку та 2 учні на завершенні експерименту).

Що стосується достатнього рівня, у експериментальному класі його демонстрували 5 учнів на завершальному етапі, тоді як на початку їх було 8. Водночас відбулося значне зростання кількості учнів на середньому рівні – з 8 до 12 осіб. На високому рівні також зафіксовано позитивну динаміку: кількість учнів зростає з 6 до 7.

Отримані результати свідчать про ефективність запропонованої системи завдань: учні, які на початку експерименту перебували на низькому рівні, підвищили свої показники до достатнього, а ті, хто мав достатній рівень – до середнього. Крім того, збільшилася кількість учнів на високому рівні. У контрольному класі зміни були мінімальні і відображають, здебільшого, природний розвиток пізнавальної активності в процесі планового навчання.

Таким чином, експериментально доведено, що запропонована система завдань для позаурочної діяльності, організована на засадах діяльнісного підходу та реалізована через позаурочну систему завдань, сприяє суттєвому підвищенню рівня пізнавальної активності учнів початкової школи.

Висновки до розділу 2

Проведене дослідження показало, що позаурочна діяльність є ефективним інструментом розвитку пізнавальної активності учнів початкової школи. Аналіз науково-педагогічної літератури та результати педагогічного експерименту засвідчили, що саме позаурочна робота створює додаткові можливості для формування допитливості,

самостійності, творчості та соціальних компетентностей учнів. У позаурочній діяльності діти мають змогу практично застосовувати знання, експериментувати, аналізувати результати та робити власні висновки, що формує стійкий інтерес до навчання та внутрішню мотивацію до пізнання.

У рамках розділу було визначено основні компоненти пізнавальної активності молодших школярів: емоційно-вольовий, мотиваційно-цільовий, процесуальний та оцінно-регулювальний. Для кожного з компонентів були окреслені критерії, рівні розвитку та характеристики проявів активності, що дозволяє систематично оцінювати пізнавальні здібності учнів та визначати індивідуальні стратегії їх розвитку.

Результати констатувального етапу педагогічного експерименту свідчать, що на початку дослідження рівень сформованості пізнавальної активності в експериментальному та контрольному класах був майже однаковим, що підтверджує однорідність груп за цим показником. Високий рівень сформованості пізнавальної активності проявляли учні, які активно застосовували отримані знання, демонстрували самостійність і прагнення до глибокого розуміння навчального матеріалу. Достатній та середній рівні характерні для школярів, які потребували часткової допомоги педагога, а низький рівень засвідчив потребу у систематичному підтримувальному впливі.

Розроблена система позаурочних заходів, що включає ігрові, дослідницькі, проектні, інтегровані та рольові активності, сприяла ефективному формуванню всіх компонентів пізнавальної активності. Використання різноманітних методів – від ігор-бесід та математичних квестів до міні-проектів і творчих конкурсів забезпечило активне залучення всіх учнів незалежно від початкового рівня підготовки. Поступове ускладнення завдань та диференційований підхід дозволили стимулювати розвиток внутрішньої мотивації, творчості та вміння працювати в колективі, одночасно формуючи соціальні та комунікаційні компетентності.

Повторна діагностика підтвердила позитивну динаміку розвитку пізнавальної активності в експериментальному класі: значна частина учнів підвищила рівень своїх пізнавальних здібностей, проявила більшу самостійність, активність у пошуковій діяльності та готовність до співпраці. Це свідчить про ефективність запропонованої програми та методичної системи, орієнтованої на комплексний розвиток пізнавальної активності через позаурочну діяльність.

Отже, проведені дослідження підтверджують, що позаурочна діяльність є важливим компонентом освітнього процесу початкової школи, який сприяє формуванню стійкого пізнавального інтересу, розвитку творчих здібностей, самостійності та ініціативності учнів. Впровадження системного підходу до організації позаурочної роботи дозволяє інтегрувати знання з різних предметних галузей, забезпечує емоційне та практичне підкріплення навчального матеріалу, а також створює умови для всебічного інтелектуального та особистісного розвитку молодших школярів.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Проведене дослідження засвідчило, що пріоритетним завданням сучасної освіти є формування в учнів умінь застосовувати знання на практиці, виконувати різноманітні завдання та розв'язувати проблеми у повсякденному житті. Ці засади відображені у Державному стандарті та Концепції Нової української школи, які акцентують на неперервності процесу навчання та особливому значенні періоду формальної освіти, коли дитина послідовно опановує навколишній світ. У цьому контексті зростає потреба у розвитку в учнів молодшого шкільного віку пізнавальних здібностей, мотивації до навчання та навичок ефективного засвоєння знань. Саме тому позаурочна діяльність розглядається як важливий засіб формування пізнавальної активності, адже вона створює сприятливі умови для вільного пізнавального пошуку, розширює можливості самостійного здобуття знань та сприяє розвитку творчого потенціалу учнів.

У ході виконання *першого завдання* був здійснений аналіз психолого-педагогічних та методичних джерел із проблеми розвитку пізнавальної активності, який засвідчив, що ця категорія є складною, багатовимірною та багаторівневою. У науковій літературі простежується різноманітність підходів до її визначення та структурування. Більшість дослідників (К. Андрухова, Н. Білоусова, О. Гордієнко, Д. Козій, І. Корницька та ін.) сходяться на думці, що пізнавальна активність містить три взаємопов'язані компоненти: когнітивний, мотиваційний та діяльнісний. Когнітивний відображає рівень інтелектуального розвитку дитини, її здатність мислити, аналізувати, робити узагальнення й висновки. Мотиваційний компонент характеризується пізнавальною потребою та інтересом, внутрішньою готовністю школяра до навчання. Діяльнісний передбачає практичне втілення пізнавальної активності через різні форми роботи – спостереження, дослідницьку діяльність, експериментування, ігри, проекти.

У психолого-педагогічних працях наголошується, що пізнавальна активність виступає не лише умовою, а й результатом розвитку особистості

молодшого школяра. Так, І. Корницька визначає її як «активну пізнавальну позицію», що постає психологічним новоутворенням даного віку. Цей підхід відображає ідеї Л. Виготського про вікові новоутворення, які визначають подальший розвиток дитини. У дослідженнях також підкреслюється взаємозалежність потреби, інтересу та діяльності, що в комплексі формує мотиваційно-сміслову основу пізнавальної активності (Т. Кравченко, О. Куделя).

Методичні джерела звертають увагу на практичні засоби її розвитку в учнів початкової школи. Найбільш дієвими визнаються активні методи навчання: дидактичні ігри, змагання, квести, проєктна та дослідницька діяльність (В. Повстемська, О. Олексюк). Ігрова діяльність, за твердженнями педагогів, є провідним механізмом формування інтересу й мотивації, оскільки поєднує емоційність, соціальну взаємодію та можливість творчого пошуку. Дослідження також акцентують на важливості позаурочної діяльності, адже вона створює умови для вільного вибору, самореалізації та практичного застосування знань, що підсилює внутрішню мотивацію дітей.

Окрему увагу науковці приділяють етапності розвитку пізнавальної активності (початковий – формування інтересу; пошуковий – постановка проблеми та алгоритмізація дій; випробувальний – застосування знань на практиці). Такий поетапний підхід дає можливість вчителю цілеспрямовано організувати процес формування пізнавальної активності відповідно до вікових особливостей дітей.

Таким чином, аналіз джерел засвідчує, що пізнавальна активність – це комплексна педагогічна категорія, яка включає взаємозв'язок когнітивних, мотиваційних і діяльнісних компонентів, а також розглядається як важливий показник ефективності навчання й розвитку особистості учня. Психолого-педагогічні дослідження висвітлюють її зміст, функції та роль у формуванні новоутворень молодшого шкільного віку, а методичні – пропонують ефективні шляхи її розвитку через інтерактивні, ігрові,

дослідницькі та позаурочні форми роботи. Це дає змогу вважати проблему формування пізнавальної активності однією з ключових у сучасній початковій освіті, адже вона визначає готовність дитини до самостійного навчання, творчого пошуку та подальшого саморозвитку.

Реалізуючи *друге завдання* дослідження було вивчено психолого-педагогічну літературу, на основі якої були виокремлені основні структурні компоненти пізнавальної активності учнів початкової школи, які визначають її зміст і функціонування. Науковці (К. Андрухова, Н. Білоусова, О. Гордієнко, Д. Козій, І. Корницька та ін.) сходяться на думці, що ця категорія є багатовимірною і охоплює взаємопов'язані складові: когнітивну, мотиваційну та діяльнісну.

Когнітивний компонент – відображає інтелектуальний аспект пізнавальної активності. Він охоплює процеси сприймання, мислення, пам'яті, уваги, уяви, уміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати та робити висновки. Саме цей компонент забезпечує якісне засвоєння навчального матеріалу та перетворення його на особистісно значущі знання. Для учнів молодшого шкільного віку він проявляється у прагненні ставити запитання, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, здійснювати пошукову діяльність.

Мотиваційний компонент – характеризується наявністю внутрішньої потреби у пізнанні та інтересі до навчальної діяльності. Він визначає рівень зацікавленості дитини у здобутті нових знань і вмінь, впливає на глибину та стійкість навчально-пізнавальної діяльності. У молодшому шкільному віці цей компонент тісно пов'язаний із емоційною сферою: школярів мотивує новизна, ігровий характер завдань, можливість досягти успіху, проявити ініціативу.

Діяльнісний компонент – виявляється у практичному застосуванні знань та вмінь у різних видах активності. Він охоплює здатність учнів планувати свої дії, працювати індивідуально чи в групі, здійснювати пошук рішень, брати участь у дослідницьких і творчих видах роботи. Саме через

діяльність пізнавальний інтерес набуває реального змісту й переходить у практичну площину.

У сучасних дослідженнях також пропонується виокремлювати емоційно-вольовий компонент, який поєднує здатність дитини долати труднощі, зосереджувати увагу, проявляти наполегливість і самоконтроль у процесі пізнання. Ця складова особливо важлива для учнів початкової школи, адже формування вольових якостей підтримує мотивацію та сприяє переходу від ситуативного інтересу до стійкої пізнавальної потреби.

Таким чином, структура пізнавальної активності учнів молодшого шкільного віку являє собою цілісну систему, у якій когнітивний, мотиваційний, діяльнісний та емоційно-вольовий компоненти перебувають у тісному взаємозв'язку. Їх гармонійний розвиток у навчальній та позаурочній діяльності забезпечує активне включення дитини у процес пізнання, формує позитивне ставлення до навчання, стимулює розвиток інтелектуальних і творчих здібностей.

Виконуючи *третє завдання* дослідження було встановлено, що формування пізнавальної активності учнів початкової школи у позаурочній діяльності є багатогранним процесом, який вимагає системного підходу та врахування різних психологічних і педагогічних аспектів. Пізнавальна активність розглядається як характеристика діяльності особистості, що проявляється у ставленні учня до змісту й процесу навчання, у прагненні швидко та якісно опанувати нові знання, у готовності долати труднощі й виявляти вольові зусилля. Вона формується у єдності кількох структурних компонентів: емоційно-вольового, який відображає здатність школяра зосереджуватися та виявляти наполегливість; мотиваційно-цільового, що характеризує внутрішню або зовнішню мотивацію та орієнтацію на результат; процесуального, який включає прояв допитливості, інтерес до знань і готовність включатися у пізнавальну діяльність; та оцінно-регулювального, що виявляється у здатності до самооцінки та рефлексії.

Розвиток кожного з цих компонентів відбувається поступово та має свої рівні – від репродуктивного через інтерпретаційний до творчого. Важливим є поетапний характер формування пізнавальної активності, що охоплює кілька стадій. На початковому етапі відбувається пробудження цікавості до нової інформації через інтерактивні ігри, бесіди, запитання, створення проблемних ситуацій. Пошуковий етап передбачає постановку проблемних завдань, висунання гіпотез, організацію дослідницької діяльності та участь учнів у міні-проєктах. Завершальний, випробувальний етап спрямований на практичне застосування знань під час реалізації навчальних проєктів, експериментів, квестів, творчих завдань.

Особливе значення у цьому процесі відіграє позаурочна діяльність, яка створює сприятливі умови для формування пізнавального інтересу та самостійності. Використання різноманітних форм позаурочної роботи – квестів («Елементи логіки»), міні-проєктів («Водні ресурси міста»), гуртків і клубів («Школа юних інженерів», «Лабораторія юного хіміка»), рольових ігор («Магазин»), екскурсій, інтегрованих майстер-класів – дозволяє учням застосовувати знання на практиці, відчувати їхню значущість у реальному житті. Ефективними методами у такій діяльності виступають ігрові та творчі завдання, дослідницькі експерименти, драматизація, а також інтерактивні прийоми («дивуй!», «фантастична добавка», «відкладена відгадка»), що стимулюють розвиток критичного мислення й творчої ініціативи.

Не менш важливим є визначення критеріїв оцінювання пізнавальної активності, які дозволяють відстежувати динаміку її розвитку. До таких критеріїв належать ініціативність, допитливість, самостійність, креативність, комунікативні навички, наполегливість у виконанні завдань. Для кожного з них передбачено чотири рівні прояву – високий, достатній, середній та низький, що дає можливість здійснювати комплексну діагностику та своєчасно коригувати педагогічний процес.

У моделі формування пізнавальної активності враховано також соціально-партнерський компонент, що передбачає залучення батьків, громади, культурних і наукових установ до організації позаурочних заходів. Це дозволяє створити ширше освітнє середовище, сприяє розвитку соціальної активності та внутрішньої мотивації дітей.

Реалізація запропонованої системи сприяє формуванню у молодших школярів стійкого пізнавального інтересу, самостійності, навичок співпраці, комунікації та рефлексії. Учні вчать застосовувати знання у практичних ситуаціях, розвивають креативність, критичне мислення та здатність до дослідницької роботи. Таким чином, позаурочна діяльність стає ефективним засобом не лише підвищення пізнавальної активності, а й гармонійного розвитку особистості дитини, готуючи її до подальшого успішного навчання та життя.

У ході виконання *четвертого завдання* був проведений педагогічний експеримент. У ході проведеного педагогічного експерименту було здійснено діагностику рівня сформованості пізнавальної активності учнів та оцінено ефективність запропонованої системи заходів. На констатувальному етапі результати вхідної діагностики показали, що у 4-А (експериментальному) класі з 25 учнів високий рівень виявили 6 школярів, достатній – 8, середній – 8, низький – 3. У 4-Б (контрольному) класі з 23 учнів високий рівень також показали 6 учнів, достатній – 9, середній – 6, низький – 2. Отримані дані засвідчили відносну однорідність груп і дали змогу надалі коректно оцінити вплив запропонованої системи завдань.

На формувальному етапі у 4-А класі було впроваджено комплекс позаурочних завдань (усього 25 різнотипних заходів), спрямованих на розвиток пізнавальної активності молодших школярів. Вони охоплювали пізнавальні ігри, міні-дослідження, математичні та літературні квести, творчі конкурси, рольові й театралізовані ігри, інтегровані міні-проекти. Така система забезпечувала умови для прояву ініціативності, самостійності, креативності та комунікативних умінь.

На контрольному етапі повторна діагностика виявила позитивні зміни у 4-А класі. Так, високий рівень пізнавальної активності мали вже 7 учнів (проти 6 на початку), достатній – 5 (проти 8), середній – 12 (проти 8), низький – 1 (проти 3). У 4-Б класі показники залишилися майже незмінними: високий рівень – 6 учнів, достатній – 8 (проти 9), середній – 7 (проти 6), низький – 2 (без змін).

Порівняння результатів засвідчило, що в експериментальному класі кількість учнів із низьким рівнем пізнавальної активності зменшилася більш ніж удвічі (з 3 до 1), натомість значно зросла частка школярів із середнім рівнем (з 8 до 12) та зафіксовано збільшення кількості учнів із високим рівнем (з 6 до 7). У контрольному класі динаміка була незначною і пояснюється радше природним розвитком учнів.

Отже, результати діагностики підтверджують ефективність розробленої системи завдань у позаурочній діяльності. Вона сприяла переходу частини учнів із низького рівня на достатній, із достатнього – на середній, а також забезпечила зростання кількості школярів на високому рівні. Це дозволяє стверджувати, що система заходів, спрямована на розвиток пізнавальної активності в умовах позаурочної діяльності, є результативним інструментом формування важливої особистісної якості учнів початкових класів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдієвська О. Розвиток асоціативно-образного мислення у дітей. Палітра педагога. 2009. № 1. С. 14–17.
2. Андрухова К. В. Формування пізнавальної активності молодших школярів у сучасній школі. Початкова освіта: історія, проблеми, перспективи : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Ніжин, 19 жовт. 2018 р. / за заг. ред. Є. І. Коваленко ; упоряд. Н. В. Білоусова. Ніжин, 2018. С. 12–14.
3. Базильчук Л.В. Організація позакласної роботи в загальноосвітній школі як педагогічна проблема. Методи і засоби забезпечення інноваційності едукативного процесу в закладах освіти / Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції м. Черкаси, 24-25 квітня 2008 року. Черкаси: Вид.від.ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 104с. С.4-5.
4. Бібік Н. М. Формування пізнавальних інтересів молодших школярів: монографія. К., 1998. 199 с.
5. Білоусова Н. В. Розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів на уроках природознавства засобами нестандартних уроків / Н. В. Білоусова, І. В. Ходосенко, О. П. Долгоруку. Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2017. № 3. С. 163-166.
6. Божук С. Психолого-педагогічні умови розвитку пізнавального інтересу молодших школярів. Актуальні питання дошкільної та початкової освіти. Кривий Ріг, 2019. Вип. 2. С. 124-127.
7. Боковський В. Розвиток пізнавальних процесів. Початкова школа. 2007. 82 №12. С. 23-24.
8. Бондарчук Н. Активізація пізнавальної діяльності молодших школярів. Вісн. Житомир. держ. ун-ту. 2018. № 41. С. 103-106.
9. Бутрім В. Розвиток логічного мислення школярів на уроках математики. Початкова освіта. 2016. №15. Вкл. С.1-11.
10. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 970.

11. Вельямінова Т. Розвиток пізнавальних здібностей на уроках української мови Початкова освіта. 2000. №3. С. 7.
12. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посібник / О.В. Скрипченко. Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук 2-ге вид. Київ: Каравела, 2007. 400 с.
13. Вікторенко І., Горобець Л. Нові професійні ролі та функції сучасного вчителя контексті Концепції нової української школи. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. Слов'янськ, 2019. Вип. 11 URL: <http://profped.ddpu.edu.ua/article/view/197377/197523> (дата звернення: 11.07.2025).
14. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. 2-ге вид., доп. та випр. Рівне : Волинські береги, 2011. 552 с.
15. Гордієнко О. А., Козій Д. З. Теоретичні засади формування пізнавальної активності молодших школярів у навчальному процесі початкової школи. Пріоритети розвитку початкової освіти в контексті становлення Нової української школи: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (24 березня 2021 року) / за заг. ред. Т.І. Шанскова. Житомир: ФО-П «Н.М.Левковець», 2021. С. 19–23.
16. Гордієнко С. Деякі методичні поради щодо організації пізнавальної діяльності учнів під час навчання. Початкова освіта. 2011. № 37. С. 8–9.
17. Давидюк З. Проблеми активізації творчого потенціалу особистості Науковий вісник Чернівецького університету імені Юрія Федьковича. Серія: педагогіка і психологія : зб. наук. праць Чернівці, 1999. Вип. 43. С 127–130.
18. Данилова Л. Розвивати пізнавальну активність учнів. Рідна школа. 2002. № 6. С. 18–20.
19. Дейніченко Т. Організація самостійної роботи ліцеїстів з математики в умовах профільної диференціації навчання. Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Зб. наук. пр. Вип. 6. Харків, ХДПУ, 1998. С. 204-208.

20. Державний стандарт початкової освіти. Прийняття від 21 лютого 2018 р. № 87. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
21. Довгаль О. Г. Розвиток пізнавальної активності дітей молодшого шкільного віку в різних видах діяльності. Інститут проблем виховання АПН України. Київ, 2019. С. 58–64.
22. Дубравська Д. М. Основи психології: навч. Посібник Львів: Світ, 2017. 280 с.
23. Дубровська Л. О., Дешко О. О. Педагогічні умови розвитку пізнавальної активності у молодших школярів на уроках «Я досліджую світ». Психолого-педагогічні науки. 2021. № 1. С. 52–58.
24. Дудник Н. Організація групової діяльності школярів Людинознавчі студії. Збірник наукових праць ДДПУ. 2010. Випуск 21. С. 229-244.
25. Дуткевич Т.В. Дитяча психологія: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2017. 424 с.
26. Дуцяк І. Логіка: Навч. посібник для студ. вуз. Львів: Просвіта, 1996. 127 с.
27. Дюдіна О. Пізнавальна діяльність молодших школярів на уроці Початкова школа. 2006. №6. С. 14-17.
28. Жукова С. О., Кондратюк О. М. Математика 3-4 класів : зошит посібник : система розвивального навчання Д. Ельконіна – В. Давидова : у 3-х ч. Харків : ФОП Бурдов П. В., 2019. 288 с.
29. Задесенець М. П. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. К.: Вища школа, 1978. 264 с.
30. Закон України Про освіту. Прийняття від 05.09.2017. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
31. Іванова Е.О. Теорія навчання в інформаційному суспільстві. Х. : Ранок, 2021. 190 с.

32. Катеруша О. Шляхи активізації пізнавальної діяльності. Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. Кривий Ріг : КДПУ, 2009. Вип. 24. С. 288-294.
33. Ковальова В. І. Інтеграція навчального процесу як чинник розвитку пізнавальної активності учнів. Початкове навчання та виховання. 2012. № 16-18. С. 27-34.
34. Ковшар О. Методи стимулювання позитивних мотивів та пізнавальної активності навчання молодших школярів Педагогіка вищої та середньої школи: зб. наук. праць. Кривий Ріг : КДПУ, 2009. Вип. 24. 294-299.
35. Кондратенко А. П. Розумові здібності дитини: Диференціально-діагностичний довідник психолога школи 1 ступеня / За ред. С. Максименка, О. Главника. К.: Главник, 2004. 112 с.
36. Концепція Нової української школи. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/nova-ukrainska-shkola>
37. Корницька І. А. Розвиток пізнавальної активності учнів початкових класів засобами навчальних онлайн-сервісів. Молодий вчений. 2018. № 3(2). С. 551-554.
38. Косма Т. В. Мислення учнів молодшого шкільного віку. К.: Освіта, 2008. 206 с.
39. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистостей. К.: Рад. школа, 1989. 475 с.
40. Кофан І.М., Белова Л.В. Індивідуально-психологічні детермінанти антиципації особистості. Вісник університету імені альфреда нобеля. Серія «педагогіка і психологія». Педагогічні науки. 2017. № 1 (13). 112- 117.
41. Кравченко Т. Розвиток пізнавальної активності і самостійності учнів на уроках української мови. Початкова школа. 2001. № 5. С. 12–15.
42. Куделя О. Розвиток пізнавальних інтересів учнів початкових класів при вивченні української мови Східнослов'янська філологія: здобутки і перспективи: Зб. матер. II Всеукр. студ. наук. конф. Кривий Ріг, 2003. С. 376-378.

43. Кудикіна Н.В. Ігрова діяльність молодших школярів у позаурочному навчально-виховному процесі: Монографія. / Н.В. Кудикіна. К.: КМПУ ім. Б.Д.Грінченка, 2003. 272 с.
44. Курик М. Формування пізнавальної активності школярів через сюжетно-рольові та дидактичні ігри. Гірська школа Українських Карпат : наук.-метод. журн. / Прикарпат. нац. ун-т ім. В. Стефаника. Івано-Франківськ, 2016. № 14. С. 240-242.
45. Лавренко С. О. Формування пізнавальної активності молодших школярів засобами інтерактивних технологій. Current issues of science, prospects and challenges : collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference, Sydney, June 10, 2022. Sydney : European Scientific Platform, 2022. Pp. 36–37.
46. Лозова В. І. Пізнавальна активність школярів. Харків: Основа, 1990. 89 с.
47. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: навч. посібн. К.: Вища школа, 1998. 479 с.
48. Мар'яненко Л. Формування пізнавальної діяльності в молодших 85 школярів. Київ : Ред. загальнопед. газет, 2014. 128 с.
49. Мельникова О. Пізнавальна активність учнів початкової школи. Відкритий урок. 2013. №11. С. 34-37.
50. Митник О., Швець С. Розвиток пізнавальної сфери особистості молодшого школяра. Початкова школа. 2017. №10. С. 18-21.
51. Назарець Л. Формування пізнавального інтересу учнів. Обдарована дитина. 2009. №7. С. 59-62.
52. Нікітіна Н. Активізація пізнавальної активності учнів шляхом використання ігрових моментів та цікавих завдань. Початкове навчання та виховання. 2011. № 31. С.21-31.
53. Ніколенко Л. Т Розвиток пізнавальної активності і самостійності учнів. Початкова школа. 2001. № 8. С. 28.

54. Нова українська школа : poradnik dla vchytelja / під заг. ред. Н. М. Бібік. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
55. НУШ: Нова українська школа. Смарт-освіта. Проект 2017 року ГО «Смарт Освіта» у партнерстві з Міністерством освіти і науки України для комунікації реформи «Нова Українська Школа»: веб сайт. URL: <https://nus.org.ua/> (дата звернення: 12.08.2024).
56. Олексюк О. Проблема активізації самостійної пізнавальної діяльності. Збірник науково-методичних праць. Миколаїв, 1993. С. 55- 59.
57. Освітні технології: навч.-метод. посібн. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін.; за ред. О. М. Пехоти. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 255 с.
58. Особистість у розвитку: психологічна теорія і практика: монографія / за ред. С.Д.Максименка, В. Л. Зливкова, С. Б. Кузікової. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2015. 430 с.
59. Остапйовська І. Приклади завдань для позакласної роботи з інформатики у початковій школі. Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми педагогічної освіти: європейський і національний вимір» («Actual problems teacher education: european and national dimension»), 16– 17 травня 2017 року, м. Луцьк. С. 194– 198.
60. Павелків Р. В. Вікова психологія : підр. К., Кондор. 2015. 469 с.
61. Перспективні освітні технології : навч.-метод. посіб. К.: Гопак, 2000. 560 с.
62. Пізнавальна активність як стан готовності учнів до пізнавальної діяльності. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/16/statti/dubrovina.htm (дата звернення: 10.07.2025)
63. Пікуль О. І. Проекти в початковій школі як інструмент формування пізнавального інтересу учнів. Таврійський вісник освіти. 2013. № 3. С. 206-212.

64. Повстемська В. Активізація пізнавальної діяльності учнів на уроках математики як засіб підвищення результативності навчального процесу. Математика в школах України. 2004. № 34. С. 2–5.
65. Поліщук В. М. Вікова і педагогічна психологія : навчальний посібник. 4-те вид., стер. Суми : Університетська книга, 2019. 352 с.
66. Психологічна діагностика особливостей когнітивного розвитку молодших школярів в умовах інформаційного суспільства : колективна монографія / С. А. Гончаренко, А. Й. Ваврик, Є. П. Верещак та ін.; за ред. С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко. Київ; Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 228 с.
67. Пузиревич Є. В. Створення на уроці умов для підвищення пізнавальної активності всіх учнів. Початкове навчання та виховання. 2012. № 10. С. 2-5.
68. Пушкарьова Т. Діагностування та розвиток пізнавальних процесів у молодшого школяра за умови психологічного супроводу. Рідна школа. 2008. №3-4. С.55-57.
69. Романенко Л. З. Навчальна гра як засіб активізації пізнавальної діяльності на уроках у початкових класах URL: <http://www.slideshare.net/tatyana6221310/ss-29723650>
70. Романюк С. Шляхи формування пізнавальної активності молодших школярів на уроках української мови. Педагогіка вищої та середньої школи: збірник наукових праць. Кривий Ріг: КДПУ, 2010. Вип. 28. 416 с.
71. Рубінштейн С.Л. Основи загальної психології. Харків. 1998. 720 с.
72. Савченко О. Я. Розвиток пізнавальної самостійності молодших школярів. Київ: Радянська школа, 1982. 176 с.
73. Савчук В. Розвиток пізнавальної діяльності на уроках української мови в 3 класі. Початкова школа. 2017. №10. С. 34-40.
74. Сергеєнкова О. П., Столярчук О. А., Коханова О. П., Пасека О. В. Вікова психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 376 с.

75. Слесик К.М. Формування умінь спілкування молодших школярів у позакласній навчально виховній роботі: Дис. ... канд.пед.наук: 13.00.09 / К.М.Слесик. Х., 2002. 256 с.
76. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори: в 5-ти т. Київ: Радянська школа, 1977. Т. 3. С. 9–300.
77. Сушенцев О. Активізація пізнавальної діяльності учнів: теоретичний аспект / під заг. ред. Л. Сушенцової, Н. Житник. Дніпропетровськ: ІМАпрес, 2014. С.204 – 227.
78. Терлецька Л. Формування навчально-пізнавальної активності учнів у контексті реалізації мети і завдань української освіти. Актуальні питання гуманітарних наук. 2014. Вип. 9. С. 129–134.
79. Тернавська Т. Педагогічні умови активізації пізнавальної діяльності студентів ВНЗ у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : зб. наук. праць / Уманський держ. пед. ун-т ім. П. Тичини. Умань : Софія, 2008. С. 96– 102.
80. Тихомирова Л.Ф. Розвиток навчально-пізнавальних компетенцій молодших школярів у проектній діяльності. Хмельницький педагогічний вісник. 2021. № 2. С.23-24.
81. Тофтул М. Логіка: Посібник. К.: Академія, 2003. 367 с.
82. Третяк Н. В. Розвиток пізнавальних інтересів молодших школярів під час вивчення дієслова. Педагогічна освіта: теорія і практика : зб. наук. пр. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка , Ін-т педагогіки НАПН України. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 7. С. 190-195.
83. Уманець Н. Я. Проблемне навчання як засіб підвищення пізнавальної активності учнів. Обдарована дитина. 2010. № 2. С. 23-25.
84. Ушакова І.М. Вікова психологія: курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2016. 123 с.
85. Фалько Н. М. Психологічні засади розвитку мислення молодших школярів. Збірник наукових праць КПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. 2011. Випуск 13. С.554–564.

86. Харченко Л.П. Формування у старшокласників морально-етичних основ культури спілкування у позакласній роботі. Харків, 1992. 20 с.
87. Хомуленко Т.Б., Лисенко Л.М., Моргунова Н.С. Вікова та педагогічна психологія Навчально-методичний посібник Харків: ХНАДУ, 2009. 148 с.
88. Чепіль М. М., Дудник Н. З. Педагогічні технології: Навч. Посібник. К.: Академ. видав., 2012. 224 с.